

művelődés

közművelődési havilap

melléklet • 2020 • 4

Kolozsvár

művelődés

közművelődési havilap

Szerkesztőségi tanács:

Egyed Ákos
Kása Zoltán
Péter István
Pozsony Ferenc
Széman Péter

A szerkesztőség:

Dáné Tibor Kálmán (főszerkesztő)
Benkő Levente (vezető szerkesztő)
Balla Sándor
Demeter Zsuzsanna
Péter János

Postacím:

400183 Cluj-Napoca,
str. Gheorghe Lazăr nr. 30.,
Of. op. 1. Cluj, C. P. 123
tel/fax: +40 264 434 110
honlap: www.muvelodes.net
e-mail: muvelodes@yahoo.com
Bankszámlaszám: Redacția Művelődés
RO57 TREZ 2162 1G33 5000 XXXX
Adószám: 9549909

ISSN 2457-5305

Megjelenik a Kolozs Megyei

Tanács támogatásával

Apare sub egida

Consiliului Județean Cluj

A melléklet támogatója:

Communitas Alapítvány

A Művelődés folyóirat ingyenes melléklete.

Supliment gratuit al revistei culturale

„Művelődés”.

Tartalom

Fazakas László: Egy kolozsvári vasárnap története a dualizmus korából	3
Ferenczi Szilárd: Kolozsvár önkormányzata a dualizmusban	14
Fazakas László: Az egyenlőség ideáljának kudarca. A kolozsvári kaszinók a 19. század első felében	17
Gál Zsófia: Az építő plébános, Hirschler József	20
Fazakas László: Kolozsvár dualizmus kori gyáriparának néhány sajátossága . . .	23
Ferenczi Szilárd: Sztrájk a kolozsvári dohánygyárban	26
Gál Edina: A kolozsvári kolerajárványok a sajtó tükrében	29

Mellékletünk szerzői:

Fazakas László – doktorandusz, Eszterházy Károly Egyetem; főszerkesztő, Erdélyi Krónika

Ferenczi Szilárd – történész, Kolozsvár

Gál Edina – doktorandusz, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár

Gál Zsófia – doktorandusz, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár

Mellékletünk a Művelődés és az Erdélyi Krónika világhálós felület együttműködése révén jött létre.

A címlapon a kolozsvári Auguszteum épületegyüttese az 1900-as évek elején. Kép: Sas Péter: *A római katolikus egyház szerepe Kolozsvár építészettörténetében – Rolul bisericii romano-catolice în istoria arhitecturii clujene.* Verbum, Kolozsvár – Cluj-Napoca, 2011. A hátsó borítón az EMKE-tér (ma Avram Iancu tér) az 1910-es évek elején, baloldalt az alsóvárosi, más nevén a Kétágú református templom.

Nyomdai előkészítés:

IDEA PLUS – Kolozsvár

Lapterv: Könczey Elemér

Műszaki szerkesztés: Nagy Andrea

Nyomdai munkálatok:

IDEA nyomda – Kolozsvár

Igazgató: Nagy Péter

Médiapartnerek:

www.szabadsag.ro
Szabadság
Erdélyi Közlöny

 paprika rádió
csipjűk Kolozsvárt

Fazakas László

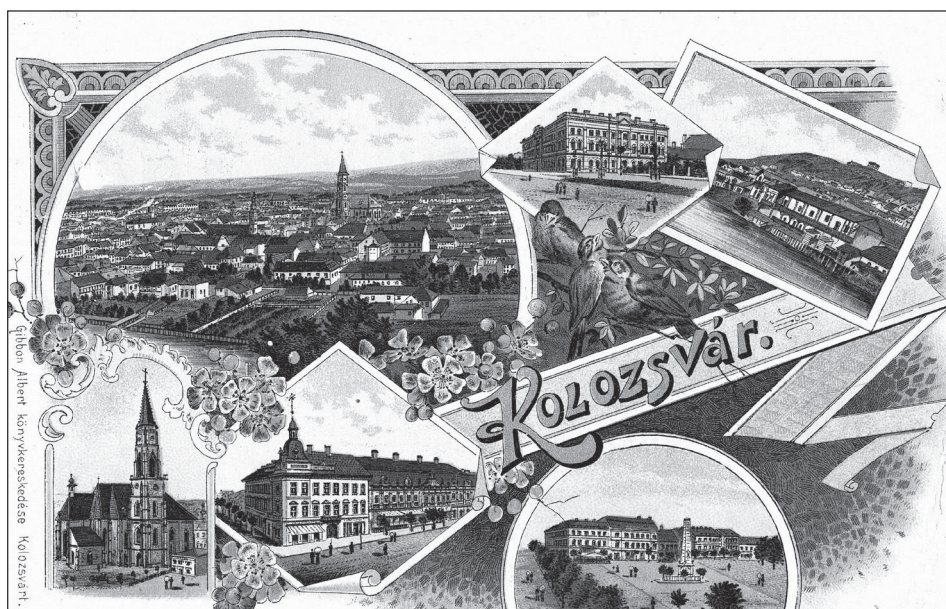
Egy kolozsvári vasárnap története a dualizmus korából

Az

alábbi képsorozatban a dualizmus kori Kolozsvár egy vasárnapját fogom rekonstruálni és bemutatni. A képaláírásokat a történelmi tények figyelembe vétele alapján írtam, ám helyenként szükség volt fiktív – ugyanakkor a korabeli valóságnak megfelelő – szövegelemek bevonására. A képeket igyekeztem úgy összeállítani, hogy azokon a város összes társadalmi rétege megjelenjen, de mivel a kolozsvári Akadémiai Könyvtárból előásott korabeli illusztrációk, képeslapok többsége inkább a polgári középosztály életmódját szemléltetik, ezért a képsorozatban is ez a társadalmi réteg kapott nagyobb hangsúlyt. Kolozsvár nemzetiségeinek

bemutatására azonban már nem volt lehetőség, ugyanis a képeslapokon felbukkanó személyek etnikai szempontból nem, vagy csak igen nehezen azonosíthatók. A várost ekkoriban döntő többségében magyarok lakták (1910: 84%), de mellettük éltek románok (12%), németek (3%), zsidók, örmények és cigányok. Kolozsvár legnagyobb vallási felekezeteit már könnyebb volt felsorakoztatni, noha a kép itt sem teljes.

Mindezek ellenére abban bízom, hogy az alábbi képsorozat olyan időutazásra invitálja az olvasót, amely által az eddigiekhez képest valamivel jobban megismerheti a „boldog békeidők” Kolozsvárját.

Nagy napra virradt Kolozsvár. A szombati hírlapok szerint ma a város két különböző pontján is vásárt tartanak, a piarista templomban egy híres lipcsei zeneművész előadását mutatják be, Pferschy éttermében újfajta sörök kóstolhatók, kora délután egy izgalmasnak ígérkező futballmérkőzés lesz, este pedig a Nemzeti Színházban a Bánk bánt játsszák.

Egyelőre azonban még csak pár utcaseprő és néhány korán kelő lézeng Kolozsvár utcáin.

És természetesen a postás is talpon, hogy időben kihordhassa a frissen nyomtatott Magyar Polgár és Ellenzék vasárnapi lapszámait. Vajon ezúttal milyen pikáns hírekkel fogják borzolni a kedélyeket?

A postásnál és az utcaseprőknél is korábban kelttek Kolozsvár őstermelői, a hóstáti földművelők, akik áruikkal megrakodva elindultak a vasárnapi piacra.

A legkorábban érkezők már kipakolták portékáikat és türelmesen várják, hogy felbredjen a város. Addig azonban bőven akad idő elbeszélni a hét legizgalmasabb eseményeit.

Ezalatt a Deák Ferenc utcában szintén nagy a készülődés. Ma itt is vásárt tartanak.

Befutott a 8 órasi vonat, megjöttek a kalotaszegi asszonyok. Mint mindig, most is a legtarkább, legszínesebb ruháikban pompáznak.

Más falvakból is folyamatosan érkeznek a jó vásárban reménykedő szántóvetők.

Még kilencet sem ütött az óra, de már nagy a nyüzsgés a Széchenyi téri piacon.

A két piacot összekötő Wesselényi utca egyre zajosabb és forgalmasabb. Kovács József épp időben nyitotta boltját, Pap Ernő azonban nem érzi jól magát, puffadás kínozza, ezért úgy döntött, hogy ma otthon marad.

A kényesebb igényű polgárság nem kedveli a zsúfolt vasárnapi piacokat, inkább Lakatos József bécsi és párizsi termékeket kínáló áruházában költekezik.

Időközben kinyitnak a főtér elegáns éttermei és cukrászdái.

Fess pincérek várják a vásárlástól kimerült és megéhezett vendégeket.

Pferschy G. éttermei Kolozsvárt.
A Pilseni „Ösforrás“-sör
kizárólagos kimérési helye.

Pferschy makulátlan tisztaságú és trópusi növényekkel díszített éttermét főleg a sörimádóknak ajánlják. Állítólag a városban csak itt kapni igazi Pilsner sört.

Sokan a délelőtti evés-ivás helyett a Piarista templom vasárnapi miséjét választják. Úgy hírlík, hogy a mise után egy híres lipcsei orgonaművész előadását fogják bemutatni.

Kolozsvár. Szt. Mihály templom.

A Szent Mihály-templom gyülekezetét nem izgatja különösebben a lipcsei „muzsikus”, ők továbbra is kitaranak a kevésbé szabadelvű öreg plébánosuk mellett.

Dunky Fivérek cs. és kir udvari fényképészek

A Nagy utcai reformátusoknak sejtelve sincs, hogy milyen versengés zajlik a két katolikus gyülekezet között. Őket jobban aggasztja a Farkas utcai református templom töretlen népszerűsége.

Kolozsvár — Farkas-utcai ref. templom

Habár egyelőre úgy tűnik, hogy nem sokan tolonganak a Farkas utcai templom előtt.

Kolozsvár unitárius gyülekezete ma nem tart istentiszteletet, helyette a kórházban lábadozó betegek számára visznek a Széchenyi téri piacról vásárolt friss gyümölcsöt.

Az öreg neológ rabbi már kora hajnal óta a tórtát tanulmányozza. Ortodox kollégájáról azonban semmi hír.

Míg a felnőttek a piacon, a vendéglőkben vagy épp a templomok padsorai között töltik délelőttjüket, addig a város legifjabbjai felméri a terepet, hogy melyik szomszéd cseresznyefáját lehetne megdézsmálni a legkisebb kockázat mellett.

Az „úri” közönség miután megebédelt valamelyik elegáns főtéri étterem teraszán, kisebb csoportokba verődve elindul a városi sporttelep irányába, és közben hangosan skandálja: Hajrá, KAC!

Sajnos, a Kolozsvári Atlétikai Club kikapott. A Budapesti Postás 19 alkalommal talált be, míg a KAC csapatának mindössze egyszer sikerült megzörgetni a postások hálóját.

Sebaj, a vereséget könnyen feledteti a sporttelep melletti kiosk epres ízű fagyaltja. Cede József külföldön tanulta, hogyan kell tökéletes epres fagyit készíteni.

Kolozsvár. Ferencz József ut.

Közben esteledik. Az egész napot piacozással töltő környékbeli földművesek, termelők lassan elindulnak hazafelé, hogy még sötétedés előtt ellássák a jószágot.

Schon wieder eine Karte, nur aus Schöpfung, per Heine
und er schreibt ich sie
A Sándor oldala.

Üdvözet Kolozsvárról.

Maaf minden Kolozsvárról...
Dankó Fráter és családja. Anyakönyvvezető Kolozsvárról.
Köszönöm a levelet, amelyet...
Köszönöm a levelet, amelyet...
Köszönöm a levelet, amelyet...

Sajnos, nem minden kolozsvárinak telik egyformán a vasárnapja. A Sándaljja nyomortelepének lakói ekkortájt kezdenek előmerészkedni, hogy felkutassák a pár száz méterre lévő, kiürült Széchenyi téri piacot, hátha találnak valami hasznosíthatót.

Kolozsvár. Nemzeti színház.

A polgárság vasárnapja másképp folytatódik. Miután elfogyasztották az epres ízű fagyijukat, a Kolozsvári Nemzeti Színházhoz vonultak. Az est fénypontja a visszatérő Jászai Mari, aki újra Gertrudis szerepében fog játszani.

Részlet a Mátyás-Király-térről. 1962 Üdvözet Kolozsvárról

Belvárosi utcán kívül a Múzeum körútjánál a Világ

A színház késő estig tartott, ezért sokan kocsit fogadnak, és azzal vitetik magukat haza.

New-York-szálloda.

Üdvözet Kolozsvárról.

mindjárt a csókolásig

*A f...
K...
e...
h...
H...
k...
h...
t...
n...
t...
50
elk...*

Ám nem mindenki vágyik az otthon melegére. Egy nagyobb társaság a New York kávéház felé veszi az irányt. Megvacsoráznak, megvitatják, hogy a KAC balhátvédjét ideje lenne nyugdíjaztatni, egy kicsit dicsérik Jászai Mari színészi tehetségét, majd hajnalig iszogatnak és kártyáznak.

Kolozsvár. 1907. V/14. Magy. kir. Dohánygyár.

*Kiss László! Levélben a Lomán! László! Generációtól való elszakítás az ill. g...
Németországban. (Boros) (János Boros)*

Fabritius Erik, könyv- és papírkereskedés, Kolozsvár.

Mindeközben a dohánygyár vasárnapi műszakjában dolgozó munkások, mit sem sejtve, hogy mi zajlik Kolozsvár központjában, tovább robotolnak... a termelés nem állhat le. (Képek forrása: Kolozsvári Akadémiai Könyvtár)

Ferenczi Szilárd

Kolozsvár önkormányzata a dualizmusban

Törvényhatósági jogú városokban, így Kolozsváron is a főispán, akadályoztatása esetén a polgármester elnökölt a közgyűlésen.

A dualizmus kori Magyarországon a törvényhatóságoknak két csoportja létezett: a vármegyék és a törvényhatósági jogú városok. Közigazgatási hatáskör és szervezet tekintetében a vármegyék egyöntetűek voltak, a törvényhatósági joggal felruházott városok viszont egymás közt is lényeges eltérést mutattak, ami a szervezetet, a jogkört és a kormányzathoz való viszonyt illette. A törvényhatóságok működését szabályozó törvények az 1870-es évi XLII. tc. és az 1886-os évi XXI. tc. voltak, utóbbi előbbi hatályon kívül helyezte, s a törvényhatóság önállóságát a főispáni hatáskör jelentős kibővítésével alaposan megnyirbálta, aki ettől kezdve jogot kapott arra, hogy amennyiben az állam érdekei megkívánják, közvetlenül rendelkezzen a közigazgatás tisztviselőivel, tevékenységüket felülvizsgálja, s a rendőrfőkapitányt is maga nevezze ki.

Az 1886-os törvény a törvényhatóságok hármasságát szabta meg: gyakorolták az önkormányzatot, közvetítették az állami igazgatást, ugyanakkor közérdekű országos ügyekkel is foglalkozhattak. A törvényhatósági bizottság létszáma a törvényhatósági jogú városokban nem lehetett 48-nál kevesebb és 400-nál több.

Az 1870:XLII. törvénycikk előírása-it minden törvényhatóság önmagára alkalmazva letárgyalta, elfogadta, kihirdette és nyomtatásban megjelentette (*Törvényhatósági szabályrendelet*). Kolozsvárt az 1873. január 29-i közgyűlésen fogadták el, és még ugyanazon év során nyomtatásban is megjelent. Az 1886:XXI. törvénycikket a város törvényhatósági bizottsága az 1887. december 17-i folytatólagosan tartott közgyűlés 234., és az 1888. június 4-i folytatólagosan tartott közgyűlés 124. jegyzőkönyvi száma alatt fogadta el és szavazta meg. A belügyminiszter jóváhagyását követően 1888-ban nyomtatásban is megjelent, és pár apró módosítással a korszak végéig ennek alapján működött a város önkormányzata.

A törvényhatósági bizottság hatásköre kiterjedt a városrendészetre, a városigazgatásra, a városi hivatalok, az iskolák és az egyesületek felügyeletére, felállítására és megszüntetésére, a pénztárak és a pénzalapok kezelésére, a pótdátók, a vámok és az illetékek megállapítására, kivetésére és beszedésére, a város területén állomásozó katonai egységek elszállásolására, a hivatalnokok munkájának felügyeletére stb. Minden hónap huszadik napja táján (július és augusztus kivételével) rendes közgyűlést, alkalomadtán (nemzeti ünnepek, nemzeti gyász, fontos évfordulók alkalmával) rendkívüli közgyűlést hívtak össze, a két rendes ülés között eltelt időben a tanács, a közigazgatási bizottság és a szakbizottságok ülésén készítették elő a közgyűlés döntését igénylő ügyeket.

Törvényhatósági jogú városokban, így Kolozsváron is a főispán, akadályoztatása esetén a polgármester elnökölt a közgyűlésen. Az 1886-os törvény bevezette a kormány által gyakorolt megsemmisítési jogot a törvényhatóságok határozataival szemben, és kizárta az önkormányzat felirati jogának

Kolozsvár látképe a 19. és 20. század fordulóján

A főtéér déli oldalának homlokzati ritmusa a 19. és 20. század fordulóján

gyakorlását egyik-másik kifogásolt kormányintézkedés végrehajtása előtt. A városi vagyon kezelését a községi törvény előírásai szerint szabták meg, amely intézkedés ugyan a jövedelmek megóvását célozta a túlzott mértékű spekulációkkal szemben, de a számtalan megkötéssel egyszersmind rugalmatlanná tette a fejlettebb városok háztartását.

Kolozsvár lakossága az 1881-es évi népszámlálás szerint (Felek községgel együtt) 29 923 lelket számlált, és a törvény értelmében 250 lakosra egy törvényhatósági bizottsági tagot állíthatott. A városi szabályrendelet 3. §-a alapján Kolozsvár törvényhatósági bizottsága a város lakosságához viszonyítottan 112 tagból állt, ebből 56 legnagyobb

adót fizető polgár (nyers virilizmus), 56 választott képviselő, és további 22 tisztviselővel egészült ki, akikből tizenötöt hatéves mandátummal a közgyűlés választott: polgármestert, főjegyzőt, három aljegyzőt, négy tanácsnokot, tiszti fő- és alügyészt, árvaszéki jegyzőt, főmérnököt, főpénztárnokot, közgyámat; hetet pedig életre szóló mandátummal a főispán nevezett ki: rendőrfőkapitányt, főorvost, fő- és alszámvevőt, levéltárnokot, két árvaszéki ülnököt. A kisebb rangú, de a közgyűlésben szavazati joggal nem rendelkező (és pusztán kivételes esetekben meghívott) tisztviselők választására vagy kinevezésére is megosztott formában került sor.

A legtöbb egyenes állami adót fizetők (virilisták) névjegyzékét az adóhivatalok

kimutatása alapján a törvényhatóság igazoló választmánya év végére állította össze és igazította ki. A sorrend megállapításánál csak a törvényhatóság területén fekvő ingatlanvagyon, illetve az ott szerzett jövedelem összes egyenes állami adója és személyes kereseti adója számított. A képesítő oklevéllel – tanár, lelkész, bíró, ügyvéd, gyógyszerész, orvos, mérnök, bányász stb. – rendelkező értelmiségiek adóját kétszeresen vették figyelembe, ugyanakkor a férj vagy apa államadójába a feleség, valamint a kiskorú gyermek államadóját is beszámították, ha vagyonukat ő kezelte. A sorrend összeállítása során az azonos mennyiségű adót fizetők között sorshúzással döntöttek, a kétszeresen beszámított adót fizetők előnyben részesültek.

A képviselő bizottsági tagok megválasztására az országgyűlési választói jog alapján összeírt listákon szereplő választók voltak jogosultak. Mivel a törvény értelmében egy-egy választókerületben 200 választónál kevesebb és 600 választónál több nem lehetett, a már meglévő négy választókerület (országgyűlési választások esetében kettő, első és második avagy felső és alsó) felosztás maradt érvényben: I. a Belmonostori kerület, amely magába foglalta a Bel- és Külmonostor, valamint a Külszén városrészeket; II. az Óvári kerület, amely állt az óvárból, illetve a bel- és külmagyar városrészekből; III. a Belközepi kerület, részei a Bel- és Külközép, valamint a Belszén városrészek; IV. a Kétvízközi kerület, a Kétvízközi és Hidelvei városrészekkel. Mindenik választókerület 14-14 bizottsági tagot választhatott. Idővel a beosztás területi határai az új és újabb utcák nyitásával jelentősen bővültek.

A képviselőtestület taglétszámát és a választókerületek számát minden népszámlálást követő esztendőben, törvény szerint tehát 10 évenként a népszámlálás eredményéhez kellett igazítani, azonban mindkettő változatlan maradt a korszak végéig, annak ellenére, hogy időközben a város polgári lakossága 1910-re 58 000 fölé emelkedett, és a törvény értelmében immár 230-nál is nagyobb létszámú közgyűlést hívhatott össze. Ekkor már a választók száma mind a négy választókerületben messze meghaladta a törvény által megengedett 600-at. 1892-ben az 1890-es évi és 1912-ben az 1910-es évi népszámlálások alapján a törvényhatóság közgyűlése kísérletet tett a szabályrendelet megfelelő előírásainak módosítására, de a belügyminisztérium egyik alkalommal sem támogatta a javaslatot.

Először az 1892. május 27-i közgyűlésen merült fel a választókerületek számának és a törvényhatósági bizottság taglétszámának kiigazításra megérett problémája. Mivel az 1890. évi népszámlálás eredménye Kolozsvár esetében immár 34 859 lakost számlált, a közgyűlés javaslatban a törvényhatósági bizottság létszámát 140 főre emelte volna – 70 választott és 70 virilista –, továbbá egy újabb választókerületet a IV. Kétvízközi és Hidelvei kerület kettéosztásával alakított volna ki (IV. Kétvízközi, V. Hidelvei) úgy, hogy a kerületenkénti választható képviselők számát is módosítják: az I., II. és III. 16-16-ot, a IV. 8-at, az V. 14-et.

A javaslatot felterjesztették a belügyminiszterhez, ám az mindössze a lakosság számában történt elírásra válaszolt érdemben (a város polgári lakossága kevesebb a bizottság javaslatába foglaltnál, mindössze 32 756 kéri kiigazítani). Az 1892. október 24-i közgyűlésen újabb javaslat született, amely tízzel csökkentette volna a bizottság tagjainak számát, és választókerületenként újraosztotta, ám egy újabb belügyminiszteri válasz, ha érkezett is, a közgyűlés fennmaradt jegyzőkönyveiben nem található nyomát.

Legközelebb az 1902. december 15-én tartott rendes közgyűlésen Várady Aurél (ügyvéd, választott) bizottsági tag indítványozott újabb kiigazítást, ezúttal nyolc választókerület megállapítására, ám a közgyűlés egy későbbi időpontra halasztotta a javaslatot, úgy szólva „amikor a városok új törvényt kapnak” (Közgyűlés 1902. december 25.). Egy erre vonatkozó utolsó kísérletre tíz évvel később szánta rá magát a közgyűlés.

Az 1910-es népszámláláskor Kolozsvár polgári lakossága elérte az 58 481-es lélekszámot (Népszámlálás 1910: I./422), s így a törvény értelmében immár 234 törvényhatósági bizottsági tag állítására jogosult. Az 1912. január 22-ikei folytatólagosan tartott közgyűlés 15. napirendi pontjában a szakbizottságok javaslatára és a tanács előterjesztésére a 2017-1912. tanácsi szám alatt megvitatásra került a határozat, amely elérni kívánta, hogy a város törvényhatósági bizottságának létszámát 240-re emeljék, amelynek fele, 120 legnagyobb adófizető lenne, 120 pedig választott képviselő. Hasonlóan, a létező négy választókerület helyett tízet alakítottak volna ki. Az új választókerületeket a következő földrajzi határok között képzelték:

I. Belvárosi kerület: Belmonostori és Óvári városrészek, Bartha Miklós utca, Malom utca és a Széchenyi tér, 550 választóval;

II. Monostori kerület: Külmonostori és Kolozsmonostori városrészek, 557 választóval;

III. Belközép kerület, amelynek tartozékai a Belközép városrész, valamint a Hunyadi tér, Tordai út, Petőfi, Vajda, Kovács, Síp, Rigó, Lovag, Cimbalom, Hangász, Ásó és Agyagdomb utcák, 553 választóval;

IV. Alsó kerület, Bel- és Külmagyar városrészek, 575 választóval;

V. Felső kerület, Bel- és Külszén városrészek, 544 választóval;

VI. Kétvízközi kerület, amely a Kétvízközi városrészt jelentette, a Széchenyi tér és a Malom utca kivételével, 560 választóval;

VII. Külközép kerület, a Külközép városrész, a Hunyadi tér, a Tordai út, Vajda, Kovács, Síp, Rigó, Lovag, Cimbalom, Hangász, Ásó és Agyagdomb utcák kivételével, 550 választóval;

VIII. Erzsébet kerület, azaz a Hidelvei városrészből a Rákóczi, Fellegvári, Thököly, Bercsényi utcák, Bornyúmál melletti utcák, Bécsi út, Fellegvári sikátorok, Sáncaalja, Erzsébet út, Lépcső, Kőmálalja, Gépész, Raktár, Kalauz, Kalandos, Vas, Kárpát, Új, Mozdony, Kismező, Boldog, Állomás utcák és a Fűtésztelep, 540 választóval;

IX. Hidelvei kerület, a Hidelvei városrészből a Ferenc József út, a Baross tér, Nádastere és melléke, Hegyesdombalja, Kajántói út, Gyufagyár, Vasút utca, Szentgyörgyhegy, Melegvölgy, Brétfű, Asszúpatak, 545 választóval;

X. Rudolf kerület, a Hidelvei városrész fennmaradt utcáival: Rudolf, Árpád, Teleki, Bánffy, Kis, Radák, Halász, Átjáró, Varga, Csóka, Székely, Zug, Kereszt, Csillag, Veréb, Szeszgyár, Hajdú, Ősz utcák, továbbá Kajántóvölgy, Harmadvölgy, Csillaghegy, Kistarcsa, Tölgyesi határ, Tuzokmál, 555 választóval (Közgyűlés 1912. január 22.).

A belügyminiszter elutasító leirata 1912. szeptemberében érkezett meg, amelyet az 1912:LVIII. A városok fejlesztéséről szóló törvény 30. §-ával indokolt, és amely szerint mivel a belügyminisztérium két éven belül törvénytervezetet volt köteles benyújtani „a városok szervezéséről, közigazgatásáról és háztartásáról”, Kolozsvár törvényhatósága is az új szervezeti keretek között határozhatja meg majd közigazgatását, tehát a hátralevő rövid időre nem látja szükségesnek egy új, ideiglenes állapot bevezetését.

A közgyűlés tiltakozott, és dr. Apáthy István zoológusból, Fekete-Nagy Béla tanácsos polgármester-helyettesből, dr. Menyhárt Gáspár jogászból és dr. Óvári Elemér tisztii ügyészből álló bizottságot delegált, amelyet megbízott egy panaszirat megszerkesztésével és az illetékes helyre való eljuttatásával. Ez ügyben további kezdeményezés a közgyűlési jegyzőkönyvek alapján nem kimutatható.

Felhasznált források:

Román Nemzeti Levéltár – Kolozs Megyei Főosztály, FI: Kolozsvár város levéltára, törvényhatósági bizottság, közgyűlési jegyzőkönyvek (mikrofilm), 14–1–85: 166–186.

Sz. Kir. Kolozsvár város törvényhatósági szabályrendelete. Az 1870. évi XLII. országos törvénycikk alapján, Ny. Gámán János örökösénél, Kolozsvár, 1873.

Kolozsvár szab. kir. város törvényhatóságának szervezeti és ügyviteli szabályrendelete. Nyomatott Ormós Ferencnél, Kolozsvár, 1888.

Törvénytár:

1870:XLII. A köztörvényhatóságok rendezéséről; 1874:XXXIII. Az 1848:V. törvénycikk és az erdélyi II. törvénycikk módosításáról és kiegészítéséről; 1886:XXI. A törvényhatóságokról; 1912:LVIII. A városok fejlesztéséről; 1915:VI. A törvényhatósági választói jogról. (<http://1000ev.hu> – letöltés: 2017. május 22.)

Sajtó:

Kolozsvár 1867–1918: *Ellenzék, Előre, Kolozsvár, Magyar Polgár, Ujság.*

Könyvek, tanulmányok:

Breinich Gábor: A magyar városok szövetkezése a dualizmus korszakában. In: Buzinkay Géza (szerk.), *Tanulmányok Budapest múltjából XXV.* Budapest történeti múzeum és Budapest főváros levéltára kiadványa, Budapest, 1996, 85–114.

Sarlós Béla: *Közigazgatás és hatalompolitika a dualizmus idejében*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976.

(A tanulmány megjelenéséhez anyagi támogatást a „Cercetare doctorală și postdoctorală de calitate, inovativă și relevantă pentru piața muncii” POCU/380/6/13/124146 program nyújtott, amely az Európai Szociális Alap (ESF) által társfinanszírozott és a Román Tanügyminisztérium által lebonyolított Humán Tőke 2014–2020 operatív projekt keretében valósul meg.)

Fazakas László

Az egyenlőség ideáljának kudarca

A kolozsvári kaszinók a 19. század első felében

Kolozsvár elsősorban társadalmi összetételének köszönhetően ideális táptalaja volt a reformkorban kibontakozó egyesületi mozgalomnak. A kezdeti időszakban érzékelhető euforikus hangulat, amelynek ideáljai az egyenlőségen, a szabadságon és a tolerancián alapultak, idővel egyre inkább jelentőségüket veszítették. A Széchenyi István által megálmodott, több társadalmi réteget egységesítő egyesületek/kaszinók fokozatosan az elkülönülés útját választották – legalábbis Kolozsvár esetében ez volt tapasztalható.

Az

„A Casino művelt férfiak egyesülete, hová minden érdemes gondolkozású és magaviseletű férfi befogadtatik.”

1833-ban alapított Kolozsvári Casino alapszabálya kimondta, hogy: „A Casino művelt férfiak egyesülete, hová minden érdemes gondolkozású és magaviseletű férfi befogadtatik.”¹ Tehát a kaszinó elvileg bárki számára engedélyezte a tagságot, amennyiben az illető tiszteletreméltó (férfi)személy volt. De kik is voltak az erre „érdemesek”? Ha alaposabban áttekintjük a kaszinó névjegyzékét, akkor világosan kirajzolódik, hogy leginkább a főnemesek. Igaz, találni köztük polgári származásúakat is, de számuk a főnemesekéhez képest alacsonyabb, és a kaszinó legfelsőbb irányítótestületében semmilyen befolyásuk nem volt. Ezt támasztja alá az 1833-ban megválasztott választmányi igazgatóság összetétele is, amelyben a legfontosabb vezetői (igazgatói) pozíciókban kivétel nélkül főnemesek voltak. A választmányon belül viszont ennél valamivel már kiegyensúlyozottabb volt az arány.² Tóth Árpád kutatásai szerint ennek magyarázata valószínűleg a „társadalmi koalíció” fokozott szemléltetése volt.³ Vagyis a kaszinóalapítások korai szakaszában ügyeltek, hogy a vezetőségnek polgári tagjai is legyenek. Ebből a szempontból a Kolozsvári Casino tökéletesen illeszkedik abba az elméletbe, amelynek értelmében az újkori egyesületek egyik leglényegesebb sajátossága, hogy a rendi határokon kívüli egyesülés számára is utat nyitottak.⁴ A Casino egyik alapítója, Bölöni Farkas Sándor naplóbejegyzésében a következőket írta: „Utáltam minden privilégiumot, monopóliumot és megkülönböztetést...”⁵

Megfigyelhető, hogy a Kolozsvári Casino ötletével előálló Bölöni Farkas értékrendjében a társadalmi egyenlőség elve valóban fontos volt. A kaszinót egy ténylegesen „sokrétű és sokszínű” társaságot egybefogó egyesületként képzelte el – ez viszont egyáltalán nem jelentette azt, hogy a kaszinó többi tagja szintén Bölöni Farkas elképzeléseit osztotta volna.

Egy valami azonban biztosra vehető: az 1833-ban megalakult kaszinó az egység jegyében kezdte működését. Az alapítás évében főnemesek, birtokos nemesek, polgárok egyaránt szerepeltek a tagok között. Az előbbi két kategória egyazon társas egyletbe tömörülése azért is érdekes, mert Wesselényi Miklós szerint ekkoriban: „...sok mágnás teli van előítéllettel a nemesi rend ellen, s hogy arra megvetéssel tekint, azt, fájdalom!”⁶ Ugyanakkor jelen esetben a főnemesek és birtokos nemesek kaszinón belüli jelenlétének ténye alátámasztja azt a felfogást, miszerint Erdélyben az arisztokrácia nem zárkózott el annyira a birtokos nemességtől, mint ahogy az Magyarországot illetően tapasztalható volt.⁷

1835-ben az alapszabályokat tekintve egy kisebb módosítás fedezhető fel. Az első paragrafus kiegészítése szerint: „magánosok és önkéntesek egyenlő mértékű részvényeiből állva fenn, az egész egyetemnek sajátja; minél fogva benne senki sem követelhet külön magának valami kiváltságot vagy több jogot, mint más.”⁸ A módosítás háttere nem ismert, de láthatóan szükségét érezték, hogy a kaszinó első

Gyulay Lajos, a Kolozsvári Casino oszlopos, de lázadó tagja

paragrafusán pontosítsanak, és a részvényesek közti egyenlőséget még jobban kihangsúlyozzák.

Az 1833-as alapítást követően a kaszinó körül több kellemetlen incidens adódott, ami azt sejteti, hogy az elviekben elfogadott egyenlőség a gyakorlatba már jóval nehezebben volt átültethető. Gyulay Lajos gróf egyik naplóbejegyzése az egyenlőség megsértéséről tanúskodik, amikor arról számol be, hogy a kaszinó választmányának gyűlésén nem engedélyezték a tagok (részvényesek) részvételét. „Délután a választottságnak gyűlése volt, melybe az actionariusok nem bocsáttattak be, melyért szívemből is haragudtam. Nem szeretem még egy rongyos kaszinó választottságának tirannizmusa alatt nyögni.”⁹ Látható, hogy a kaszinó vezetősége bizonyos esetekben önkényes módon lépett fel és nem biztosította a gyűlések átláthatóságát. Ugyancsak Gyulay naplójából tudhatjuk meg, hogy Wesselényi Miklós 1835-ben kezdeményezte az országgyűlés tagjainak titkos szavazás nélküli beválasztását, ezzel kiemelve és megkülönböztetve őket a többiektől. „Wesselényi egy indítványt tett, mely szerint javallja, hogy az országgyűlési tagok szívesen látott vendégei legyenek a kaszinónak, mégpedig megkülönböztetve, reájuk ne ballotiroztassék. Indítványa első ága elfogadtatott, de az ellen, hogy ballotirozás nélkül bevetesenek, első én keltem fel, és azt mondtam, hogy a kaszinóban mind egyformák vagyunk.”¹⁰ Ez esetben az volt a probléma, hogy a Kolozsvári Casino szabályzata szerint tagokat csak a választmány titkos szavazása által vagy a közgyűlés általános titkos szavazása

révén választhatnak be.¹¹ Ennek értelmében Wesselényi indítványa – hogy titkos szavazás nélkül válasszák be őket – a kaszinó alapszabályzatával ellentétes volt.

Az egyenlőség elvét csorbította a Kolozsvári Casino alapszabályában rögzített 20 forintos tagdíj,¹² amely akkoriban meglehetősen magas összegnek számított. A tagdíj jelentős mértékben korlátozta a jelentkezők társadalmi „sokrétűségét”, sőt ezzel lényegében kijelölték, hogy milyen társadalmi és vagyoni háttérű személyek kérvényezhetik a felvételt. Más szóval, gondosan megszürték a jelentkezőket: a szegényebb egzisztenciával rendelkező társadalmi rétegeknek esélyük sem volt a belépésre. Ennek tükrében nem meglepő, hogy a kaszinó részvényesei többnyire az előkelőbb, vagyonosabb társadalmi rétegek köréből származtak. Ez viszont jelentősen befolyásolta a Kolozsvári Casino megítélését. A kaszinót a társadalmi egységesítés céljából hozták létre,¹³ ennek ellenére a városban csak „úri casinóként” emlegették, ezzel jelezve, hogy a Kolozsvári Casinót elsősorban a vagyonos főnemsek dominálták. Jakab Elek *Kolozsvár története* című munkájában szintén „úri casinónak” nevezte, sőt kiemelte, hogy a kaszinó elsősorban a főnemesség „alkotása”.¹⁴

...Kolozsváron a városi polgárság egy része a nemesek által meghirdetett egyenlőséget kezdetben nem tekintette hiteltelennek.

A városban uralkodó társadalmi elmentékre utal az 1837-ben megalakult Polgári Társalkodó. Már a kaszinó elnevezése is sokat sejtet az akkori társadalmi viszonyokról. A „polgári” jelző nem véletlenül került a Társalkodó elé. Az elnevezésről született döntés hátterének konkrét okai lehettek, amelyek közül a legfontosabb a társadalmi elkülönülés kihangsúlyozása volt. De miért tartották ezt fontosnak? Feltételezhetően azért, mert a reformkorban egyre erősebb öntudatra ébredő polgárság nem kívánt a nemesség árnyékában maradni, hanem politikai és társadalmi megbecsülésre vágyott. Pajkossy Gábor szerint a városokban a társadalmi feszültség következtében tömörült külön kaszinókba a helyi elit és a közép réteg.¹⁵

Bölöni Farkas Sándor, a Kolozsvári Casino egyik alapítója

Vagy, ahogy Novák Béla fogalmaz: „Mindazonáltal az is lehetséges, hogy maguk a polgárok sem kértek a fentről jövő »kiegyenlítésből«, és jobban érezték magukat saját rendjük tagjai között.”¹⁶ Ugyanakkor az sem kizárt, hogy pusztán a rivalizálás volt a fő ok. Reisz László tanulmányából tudjuk, hogy némelykor ez képezte az egyik legfontosabb egyletkötő erőt.¹⁷

Mindezek ellenére Kolozsváron a városi polgárság egy része a nemesek által meghirdetett egyenlőséget kezdetben nem tekintette hiteltelennek. Ez a névjegyzékekből is jól kivehető, hiszen az alapításkor a Kolozsvári Casinónak voltak polgári származású tagjai. De természetesen e személyek nem képviselték a város összes polgárának véleményét. Márpedig a polgárság „másik” részének nem volt éppen felhőtlen kapcsolata a főnemességgel. 1816-ban például gróf Bethlen Pál és gróf Kendeffy Ádám a városi főbíróval keveredtek csúnya konfliktusba, „mely sérelmet az egész polgárság magáévá tett s érette elégtételt kívánt”.¹⁸ 1817-ben Fejér Jakab kormányiszéki írnok feljelentést tett gróf Kendeffy Ádám ellen, mert állítólag az nyilvános helyen felpofozta őt.¹⁹ Itt érdemes kiemelni, hogy az a Kendeffy, aki a későbbi Kolozsvári Casino egyik alapítója lett, két éven belül kétszer konfrontálódott a város egy-egy polgárával. További ellentétek születtek abból, hogy némely, Kolozsváron élő főnemes nem fogadta el a városi tanács fennhatóságát. Ennek egyik következménye, hogy 1820-ban a városi tanács feliratban kérvényezte a királyi kormányzatszéknél, hogy rendeletben mondja ki: „Kolozsvárt nincs nemesi telek, hanem mindenik polgári”. De a

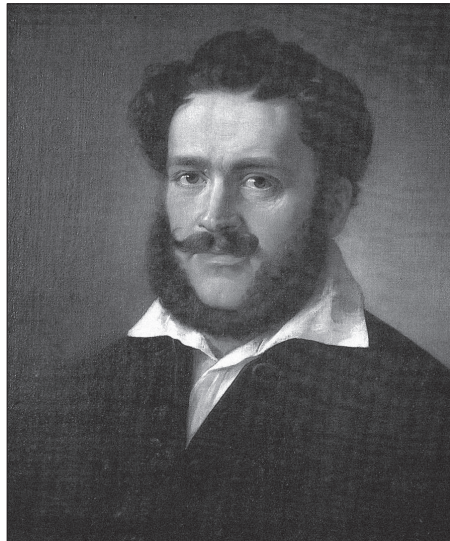
kormányzók úgy döntött, hogy ez ügyben nem rendelkeznek.²⁰ A fenti esetek kapcsán jól látható, hogy – más városokhoz hasonlóan – Kolozsváron jóval a kaszinóalapítások időszaka előtt már létezett egy főnemes/polgár ellentét, ami a következő évtizedek alatt sem oldódott fel teljesen.²¹

A Polgári Társalkodó alapszabályzata, a Kolozsvári Casinóéhoz hasonlóan, szintén kitért az egyenlőség elvére.

A Polgári Társalkodó alapszabályzata, a Kolozsvári Casinóéhoz hasonlóan, szintén kitért az egyenlőség elvére, de csak a második paragrafusban, ahol a következő olvasható: „hogyan egyik tagnak sem lehet elsőse a másikkal szemben”.²² A tagfelvétel kapcsán elmondható, hogy ez nem igényelt akkora anyagi terhelést, mint a Kolozsvári Casino esetében, mivel itt mindössze csak hat forint volt az éves tagdíj. Ennek ellenére a Polgári Társalkodóba sem volt egyszerű a felvétel, ugyanis ők a meghívásos módszert alkalmazták. Tagságot csak úgy lehetett szerezni, ha a már beválasztott tagok ajánlást tettek valakire. Ezt követően az ajánlást felterjesztettek a választmánynak, amely titkos szavazás révén döntött.²³ Tehát a Polgári Társalkodóba való felvételnél, jóllehet az alacsonyabb tagdíj kifizetése könnyebben volt teljesíthető, viszont itt többnyire valamilyen kapcsolati hálóra volt szükség ahhoz, hogy a jelentkező felvételt nyerjen.

*

Mindkét kaszinó esetében megfigyelhető, hogy a tagfelvételnek számos kritériuma volt. Hiába hangsúlyozták az akadálytalan csatlakozás lehetőségét, ha közelebbről megvizsgáljuk a követelményeket, akkor inkább ennek ellenkezője tapasztalható. A magas tagdíj (a Kolozsvári Casino esetében), illetve az alapszabályzat, lehetőségét adott a két társaság vezetőse számára a tagfelvétel szabályozására és ellenőrzésére. Más szóval a felvételt kérvényező

Wesselényi Miklós, a Kolozsvári Casino tagja

tagokat alaposan megsűrűhették. Tóth Árpád a reformkori pesti Nemzeti Casino alapszabályzatát vizsgálva szintén erre a megállapításra jutott. Szerinte a Nemzeti Casino vezetősége fontosnak tartotta, hogy a kaszinóba lépni kívánókat megválogathassák: „Ez részben abból olvasható ki, hogy alkalmazták azokat a technikákat, amelyeket az önkéntes csatlakozáson alapuló kezdeményezések Nyugat-Európában már több mint egy évszázada »felfaltak« a befogadásra érdemesek és a nem kívánatosak közti határ megállapítására. Ez a két alapvető eszköz a részvételi költség magas szintre helyezése és a ballottage módszere, vagyis, hogy a felvétel elfogadásáról a vezetőség diszkrét titkos szavazása dönt.”²⁴ Ezen módszereket, technikákat a Kolozsvári Casino és a Polgári Társalkodó egyaránt előszeretettel használta, ugyanakkor ebből a szempontból az is megfigyelhető, hogy két társaság tagfelvételét meghatározó paragrafusai más reformkori egyesületek szabályaival összevetve nem mutatnak lényeges különbséget.

Jegyzetek

1 A Kolozsvári Casino részvényesei névsora betűrendel és annak szabályai. Kolozsvár, 1833. 29. (a továbbiakban: wKolozsvári Casino szabályai. 1833.)

2 A Kolozsvári Casino szabályai. 1833. 24–25.

3 Tóth Árpád: *Önszervező polgárok*. Budapest, 2005. 151.

4 Eöry Gabriella: *Pesti Casino, Nemzeti Casino és a kaszinómozgalom*. Árkadia. (http://arkadia.pte.hu/tortenelem/cikkek/eory_casino).

5 Bölöni Farkas Sándor: *Naplótöredék (1835–1836)*. (Szerk. Szigethy Gábor). Budapest, 2003. (<http://mek.oszk.hu/05800/05871/html/>); Bölöni Farkas Sándor *naplója*. (Szerk. Jancsó Elemér) Bukarest, 1971. 49.

6 Wesselényi Miklós: *Balítéletekről*. Bukarest, 1833. 69.

7 Pál Judit: *Unió vagy „unificáltatás”? Erdélyi Tudományos Füzetek 267*. Kolozsvár, 2010. 17.

8 A Kolozsvári Casino részvényesei névsora betűrendel és annak szabályai. Kolozsvár, 1835. 33. (a továbbiakban: A Kolozsvári Casino szabályai. 1835.)

9 Kárpáti Attila István: *A Kolozsvári Casino története az alapítástól 1848-ig*. Korunk 2016. 11. sz. 78.

10 Uo. – végül az országgyűlés tagjait a kaszinó közgyűlése csak vendégként vette be, és nem részesítette őket semmilyen előnyben.

11 A Kolozsvári Casino szabályai. 1835. 34.

12 A Kolozsvári Casino szabályai. 1833. 29.

13 Merza Gyula: *A Kolozsvári „Nemzeti (Magyar) Kaszinó” és elődtörténeteinek százéves története*. Kolozsvár, 1940. 6.

14 Jakab Elek: *Kolozsvár története*. III. Budapest, 1888. 772.

15 Pajkossy Gábor: *Egyesületek Magyarországon és Erdélyben 1848 előtt*. Korunk 1993. 4. sz. 106.

16 Novák Béla: *Fővárosi kaszinók a 19. században*. *Budapesti Negyed*, 2004. 4. sz. (<http://epa.oszk.hu/00000/00003/00033/novak.html> – letöltés ideje: 2018. május 12.)

17 Reisz László: *Olvasóegyletek a dualizmusban*. *Könyvtári Figyelő* 2007. 2. sz. 255.

18 Jakab Elek: *i. m.* 915.

19 Uo.

20 Jakab Elek: *i. m.* 915–917.

21 Az 1850-es, '60-as években a Társalkodó névjegyzékében feltűnik egy-két főnemes is, ami a feszültségek enyhülésére utalhat. Azonban itt azt is hozzá kell tenni, hogy lehet ez csupán egy szimbolikus gesztus volt, mely kifelé az egyenlőség elvét próbálta hirdetni. Ugyanis a főnemesek tömeges csatlakozásának semmi jele nem mutatható ki.

22 A kolozsvári Polgári Társalkodó alapszabályai. Kolozsvár, 1840. 21.

23 A kolozsvári Polgári Társalkodó alapszabályai. Kolozsvár, 1840. 22–23.

24 Tóth Árpád: *A pesti Nemzeti Casino reformkori társadalmi összetételének tanulmányai*. In: Deák Ágnes–Völgyesi Orsolya (szerk.): *História mezején. A 19. század emlékezete. Tanulmányok Pajkossy Gábor tiszteletére*. Szeged, 2011. 48.

Gál Zsófia

Az építő plébános, Hirschler József

*...a fiatal Hirschler
kinevezésében fontos
szerepet játszott
a püspökkel való korábbi,
még iskolai éveire
visszanyúló személyes
ismeretség.*

Hirschler József 1874. március 17-én, Újpesten született, apja, Hirschler János, asztalos volt, édesanyja, Vapara Zozeffa, napszámosként dolgozott. József a család második gyermeke volt, nővére Irma, öccsét Bélának hívták.¹ A piarista főgimnáziumban elért kimagasló tanulmányi eredményeinek köszönhetően – oktatóinak támogatásával – felvételt nyert az esztergomi kisszeminariumba és a papneveldebe.² Vélhetően az esztergomi szeminarium prefektusa, gróf Majláth Gusztáv Károly támogatásával került később a bécsi Pázmáneumba, majd a római Collegium Germanico-Hungaricumba,³ ahol végül kettős doktorátust szerzett, bölcsletről és teológiából.⁴ A Rómában töltött hét év rendkívül mély benyomást tett a fiatal Hirschlerre mind vallási, mind kulturális és művészeti szempontból. Szerény anyagi körülményeiből adódóan kénytelen volt munkát vállalni, egy művészeti lap megbízásából cikksorozatot írt Róma műkincseiről, így autodidakta módon közelről ismerhette meg az Örök Város antik és keresztény hagyatékát.⁵ Tanulmányai befejeztével 1900. október 28-án szentelték pappá Rómában.⁶

Teológiai doktori címének megszerzését követően Erdélybe érkezve, Majláth Gusztáv Károly püspök a kolozsvári Szent Mihály-plébánián káplán-hitoktatóvá nevezte ki 1901. július 7-én.⁷ A belvárosi leányiskola, illetve a tanítónőképző tanáráként már ekkor szembesült a nőnevelés aktuális kérdéseivel és problémáival. Oktatói, nevelői elhivatottságát az 1906-ban írt, *Az elemi kath. vallásoktatás módszere* című könyve jelzi.⁸ A Szent József fiúnevelő intézet igazgatójaként újragondolta a diákok iskolai életét, nem csupán a színvonalas oktatásra, hanem az aktív kikapcsolódásra is nagy hangsúlyt fektetve, továbbá felújíttatta a szeminarium épületét.⁹ Az 1905. május 22-én megüresedett

plébánosi székbe Majláth Gusztáv Károly püspök őt nevezte ki az elhunyt Biró Béla utódjául.¹⁰

Plébánossá való kinevezése

Az 1906. február 25-én zajló plébánosválasztó közgyűlésen a szavazók három jelöltre adhatták le voksukat. A legtöbb szavazatot Pál István (251), dr. Kászonyi Alajos (223), valamint dr. Hirschler József (192) kapta, közülük választotta ki Majláth Gusztáv Károly püspök az új plébánost. Amint azt a választmányának címzett levelében írja, a választás „nem csekély nehézségébe került”, de végül a legkevesebb szavazatot szerző dr. Hirschler Józsefet nevezte ki e funkció betöltésére. Indoklásában a következő sorokat olvashatjuk: „(...) felsőbb tanulmányait hét éven át ernyedetlen szorgalommal a pápai Gergely egyetemen Rómában végezte, s kinek jeles lelki tehetségei, alapos bölcséleti és hittani tudománya, többféle nyelvismerete, az egyházi szónoklat és hitoktatás terén szerzett gyakorlata, a testi és lelki betegek gondozásában tanúsított kitaratása és tapintata (...) szívós munkaereje és komoly egyházas gondolkodása azt a meggyőződést keltette bennem, hogy ezen nehéz felelősséggel járó plébánosi állás betöltésével őt bízam meg.”¹¹

Mindezt számba véve, joggal feltételezhetjük, hogy a fiatal Hirschler kinevezésében fontos szerepet játszott a püspökkel való korábbi, még iskolai éveire visszanyúló személyes ismeretség. Majláth bizonyára jól ismerte Hirschler képességeit, tudott kiváló tanulmányi eredményeiről, elkötelezettségéről, s ő maga volt az, aki ajánlásával Itáliába segítette őt, előkészítve ezzel későbbi pályáját. Sas Péter a plébánosról szóló monográfiájában megjegyzi, hogy a római anyakönyvben Hirschler mint az erdélyi egyházmegye papnövendéke

Bérház a Sétatér peremén, az Arany János utcában az 1900-as évek elején

szerepel, ajánlója pedig nem más, mint Majláth Gusztáv Károly volt. Feltehetően már ekkor kiszemelhetette a fiatal, tehetséges papnövendéket,¹² akinek elméleti felkészültsége mellett az iskolaügy és a nőnevelés iránti elkötelezettsége is ígéretesnek bizonyult.

Hirschler József, az építető

Kinevezését követően Hirschler rövid időn belül beváltotta a személyéhez fűzött reményeket. Három évtizedig tartó hivatali idejének első, a világháborúig tartó időszakában több új épület és intézmény létrehozása, illetve megújítása kötődött nevéhez.

Beiktatását követően mindössze fél évvel kezdeményezésére az egyház iskolaszéke a korábban megszűnteti kívánt Auguszteum újjraalapítása mellett döntött, átépítve és kiegészítve az iskola rendelkezésére álló rossz állapotú ingatlanokat. A Pápai Sándor által 1907-ben tervezett szecessziós és historizáló jegyeket mutató Kül-Monostor úti (ma Moșilor) épületegyüttes egyszerű, ám igényes életteret biztosított a korábban komoly hiányosságokkal küszködő intézménynek. A Római Katolikus Státus műszaki tanácsosa által elgondolt Auguszteum falai között óvoda és iskola mellett egy árvaház is működött, amelyek vezetésével a Miasszonyunk Iskolánővéreket bízta meg a plébános. Az iskola népszerűségét bizonyítja, hogy átadását követően mindössze néhány évvel kinőtte új épületét. Újabb átépítés helyett azonban Hirschler – kellő előrelátással – egy új leánynevelő intézet létrehozását helyezte kilátásba.¹³

Az újjászervezett Auguszteum sikerén felbátorodva néhány évvel később az egyház egy új oktatási intézmény megalapítását vette tervbe. A Ferenc József (ma Horea) úti polgári leányiskola korszerűtlen épületének helyére Hirschler egy új leánynevelő intézetet képzelt el, amely a nőnevelés korabeli reális igényeire adott választ. A Marianum Római Katolikus Leánynevelő Intézet (1910–1911) elemitől érettségig hat különböző tagozaton biztosított színvonalas oktatást és nevelést. Internátusa a távolabbi vidékekről érkező lányok számára is elérhetővé tette az intézetben való tanulást. A Hübner Jenő műépítész által tervezett modern épülete a korszak iskolaépítészetének legkiemelkedőbb magyarországi példái közé sorolható.¹⁴

**A Marianum Római
Katolikus Leánynevelő
Intézet elemitől
érettségig hat különböző
tagozaton biztosított
színvonalas oktatást
és nevelést.**

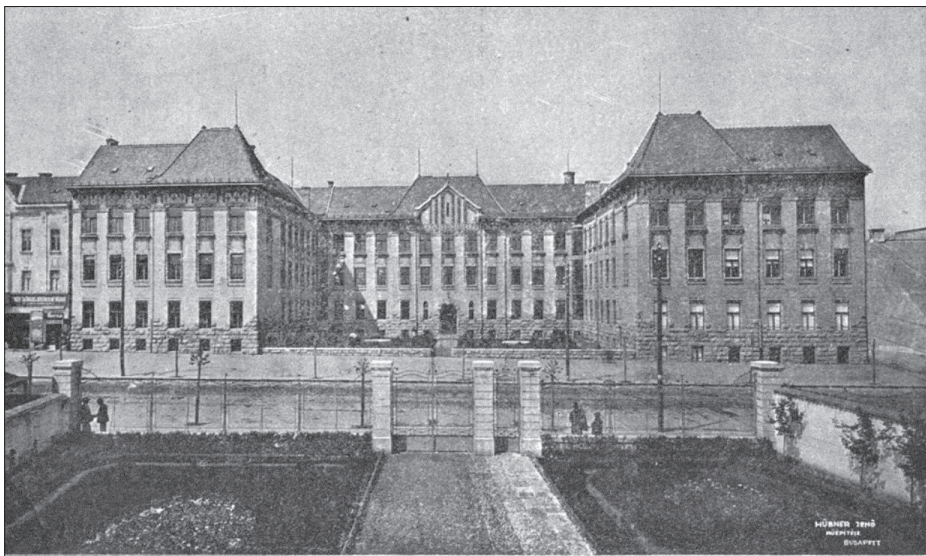
A plébános harmadik fontos vállalkozása a Sétatér melletti plébánosi javadalom bérházakkal való beépítése volt. A város peremén, zöldövezetben felépülő lakóházak komfortos életkörülményeket kínáltak a lakáshiánnyal küszködő kolozsvári lakosoknak. A bérházak állománya változatos igényeket szolgált, az elegáns, öt szobás sétatérre néző lakásoktól kezdve a két szoba-fürdőszobás

udvarra néző lakrészekig terjedve több társadalmi réteg számára biztosítva elérhető otthont. A Károly Lajos és Markovits Sándor által tervezett, majd Goll Elemér által némileg átalakított bérházak megjelenésében a szecessziós stílusjegyek kreatív és változatos alkalmazása érzékelhető.¹⁵

„...nekem a kultúra és erkölcsi, hazafias kötelesség minden – az anyagi semmi.”

A fenti sorok Hirschler Márki Sándor¹⁶ egyetemi tanárhoz írott leveléből származnak, amelyben Hirschler arra kéri a leánygimnázium iskolaszék által kinevezett felügyelőjét, hogy a Marianummal kapcsolatos anyagi kérdéseket ne Xantus Jánossal¹⁷ beszélje meg, hanem vele egyeztessen.¹⁸ Hiszen míg Xantus realpolitikus, ő bevallottan idealista. Hirschler az oktatási és egyházi ügyeknek mindvégig kiemelkedő jelentőséget tulajdonított.¹⁹ Jelleméből és neveltségéből adódóan is kulcsfontosságúnak tartotta az oktatás, és a nőnevelés egyre időszerűbbé váló ügyét, meggyőződése által hajtván korábban megoldhatatlan problémákat hidalva át. A neve által fémjelzett időszakban megvalósuló építészeti programok napjainkig igényesnek és funkcionálisnak bizonyulnak, s bár az építészeti- és stíluskérdésekbe vélhetően nem szőtt bele, idealizmusa a nagy kérdések tekintetében minden bizonnyal meghatározó volt.

Nagyvonalú és merész elképzelései azonban a lehetőségeknél lényegesen nagyobb terhet róttak az egyházi pénztárra. A római katolikus egyház már az 1880-as évek első felétől fogva számos jelentős befektetésre vállalkozott, amelyek máig is meghatározzák Kolozsvár belvárosának arculatát. Éltes Károly és Biró Béla plébánosok idején a Kőkert utcai (ma B. P. Hașdeu) iskola épületén kívül főként reprezentatív lakóházak felépítésére került sor: ekkor tervezte meg Alpár Ignác a Főtér keleti sorát meghatározó ikonikus bérpalotáit, s szintén ekkor alakult át az Unió utca déli házsorának egyházi tulajdonban lévő Kötő utcáig (ma I. Rațiu) eső szakasza. A jövedelmező vállalkozásnak számító befektetések nagy része azonban nem felhalmozott tőkéből, hanem kölcsönökből valósult meg, amelyek visszafizetése évekig eltartott. 1907-ben Hirschler a püspöknek írott levelében részletesen beszámolt az egyházközség adósságairól, amelyek fedezésére egy újabb, kedvezőbb törlesztési részletű hitel felvételét helyezte

A Marianum főhomlokzata. Kép: Emléklapok 1927, mek.oszk.hu

kilátásba.²⁰ A jelentés alapján az egyház-köztség összesen 292 500 forint adósságot halmozott fel, amelynek az elmúlt évben Hirschler által végrehajtott felújítások és javítások a 25 százalékát jelentették.²¹ A Marianum és az Arany János utcai bérházak felépítése további tetemes összegeket²² emésztett fel, az előirányzott keret pedig az első világháború kitörése miatt elnyúló kivitelezés és anyaghiány okán nem bizonyult elegendőnek. Az elhúzódó kivitelezés a lakóépületek bérbeadását is késleltette, jelentős jövedelmek kiesését okozva. A kölcsönök visszafizetésére és a további szükséges befektetések megvalósítására 1927-ben az egyházköztség újabb jelentős hitelért folyamodott.²³ A kölcsön felvételének pillanatában a Marianum és az Arany János utcai bérházak felépítésre felvett összegből 2 870 000 lejnek megfelelő hátralékkal küszködött az egyház.²⁴ A „holland kölcsön” néven elhíresült hitel körül kitörő korrupciós botrány tovább súlyosbította az egyház pénzügyi helyzetét, aminek következtében Hirschlert plébánosi tisztségéről lemondatták, majd perbe fogták, hogy aztán az ellene felhozott vádak alól mind felmentést kapjon.²⁵ Két hónappal később, 1936. november 17-én halt meg Kolozsváron.

Hirschler József kedvező konjunktúrában vált a Szent Mihály-templom plébánosává. Az Osztrák–Magyar Monarchia kora gazdasági, kulturális és építészeti szempontból is rendkívül termékeny időszak volt, amikor az állami befektetések mellett számos magán- és egyházi építkezésre is sor került. A 19. század második felében emelt egyházi lakóházak sorát Hirschler továbbiakkal bővítette, érdemben felkarolva a közoktatás közvetlen módon kevésbé

jövedelmező ügyét is. A kinevezését követő biztató esztendőket azonban sorsfordító, háborús évek követték, nem várt anyagi nehézségeket hozva magukkal. A növekvő adósságok és a politikai környezet átalakulása közepette azonban a plébános az anyagiakkal szemben továbbra is az eszmei tényezőket tartotta elsődlegesen szem előtt. Értékrendje és meggyőződése is az oktatási és a szociális kérdések irányába hajtották, míg az idő múlásával az anyagi kérdések – pénzügyi gyakorlati készségek hiányában – egyre inkább kiszűsztek a kezéből.

Jegyzetek

- 1 Sas Péter: *Egy reneszánsz lelkületű főpap. Hirschler József főesperes-plébános*. Kolozsvár, 2010, 32–34. (a továbbiakban: Sas 2010)
- 2 Kende János: *Dr. Hirschler József*. In: *Emléklapok a Marianum történetéből*. Cluj-Kolozsvár, 1927, 10–19, 10. (a továbbiakban: Kende 1927), Online forrás: <http://mek.niif.hu/11800/11856/11856.pdf>. Letöltve: 2019. június 24.
- 3 Pápai, jezsuita vezetés alatt álló római papnevelő intézet, mely a Collegium Germanicum és a Collegium Hungaricum egyesítésével jött létre 1580. április 13-án. Német nyelvterületről és Magyarországról fogadott növendékeket papi és káptalani, szerzetesi vagy főúri ajánlásra. Magyar Katolikus Lexikon: <http://lexikon.katolikus.hu/C/Collegium%20Germanicum-Hungaricum.html>. Letöltve: 2018. április 19.
- 4 Hirschler József önéletrajzi jegyzetei, Kolozsvár, 1910. május 31. A Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár Kolozsvári Gyűjtőlevéltára (a továbbiakban KvGyLvt), 290/b, Szent Mihály-plébánia iratai, 1910, 100. doboz.

5 Kende 1927, 10.

6 Önéletrajzi beszámolójának végén nyelvismeretére vonatkozóan megjegyzi, „Beszél... magyarul, németül, olaszul.”

7 Hirschler József segédlelkészi kinevezése, KvGyLvt, idézi: Sas 2010, 330.

8 Hirschler József: *Az elemi kath. vallásoktatás módszere*. Kolozsvár, 1906.

9 Kende 1927, 12.

10 Dr. Hirschler József életrajza. *Ellenzék*, 57. évfolyam, 269. szám, 1936. november 19. 3.

11 Beiktatása 1906. április 5-én volt Gyulafehérváron. A másik két jelöltről viszonylag kevés információval rendelkezünk. Maga Biró Béla vélhetően Pál Istvánt (1854–1935) szemelte ki utódjaként. Pál ezt követően státusi referens, majd udvarhelyi plébános, az impériumváltást követően a román szenátus tagja. Kászonyi Alajost (1875–1946) két évvel később karcfalvi plébánossá nevezték ki, 1921-től kezdődően teológiai tanár, később az intézmény rektora, majd szemináriumi rektor Gyulafehérváron. Tanulmányi háttérükről keveset tudunk, mindössze annyit, hogy Kászonyi a bécsi Pázmáneum diákja volt.

12 Uo. 40.

13 Bővebben lásd: Gál Zsófia: A vallásos nevelés szolgálatában. Az Auguszteum Római Katolikus Óvoda és Leányiskola története. In: *Korunk* 2019/10, 77–86.

14 Bővebben lásd: Gál Zsófia: A kolozsvári Marianum Római Katolikus Leánynevelő Intézet épülete. In: *Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiséggyűjtéséből*, 2019.

15 Bővebben lásd: Gál Zsófia: Az Arany János utcai bérvillák. In: *Korunk* 2014/2, 69–74.

16 Márki Sándor (1853–1925) történetíró, 1892-től a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem oktatója, 1896 és 1897 között a bölcséleti kar dékánja, majd 1914–15 között az egyetem rektora.

17 Xantus János (1888–1962) földrajztudós, geológus. Xantus részt vett a Marianum létrehozásában, 1913-tól óraadó tanár, majd 1939 környékétől az intézet igazgatója.

18 Hirschler József levele Márki Sándornak, 1920.10.23. MTA Kézirattár, Ms. 5162/135–144, 143.

19 Ő maga mind közül a nőnevelés megreformálására tett törekvéseit tartotta a legfontosabbnak. Beszélgetés a 25 éves jubileumát üllő Hirschler Józseffel. In: *Ellenzék*, XLVI. évf., 42. szám, 1925. február 22. 2.

20 Hirschler József Majláth Gusztáv Károlynak írott levélvázlata. KvGyLvt, 290/e, 16. doboz, Gazdasági iratok.

21 A Szent Mihály-templom és a plébánia felújítása, előbbi új bútorzata, valamint a plébánosi javadalom részét képező épületek javítása.

22 Összesen mintegy 2 400 000 korona.

23 Sas 2010, 98.

24 Uo.

25 A hadbíróóság főügyésze elejtette a vádat dr. Hirschler József prelátus kanonok ellen. In: *Magyar Lapok*, V. évf., 216. szám, 1936. szeptember 24. 7.

Fazakas László

Kolozsvár dualizmus kori gyáriparának néhány sajátossága

A kiegyezés első évtizede nem hozott lényegbeli változást Kolozsvár kezdetleges, éppen csak pislákoló gyáripara számára. A fejlődést elsősorban a befektetések elmaradása és a helyi tőkefelhalmozás sikertelensége akadályozta. De legalább ugyanekkora problémának számított a vállalkozások működtetéséhez szükséges tudás hiánya is.

A kolozsvári gyárak fejlődését, vagy újak létesítését akadályozta az 1870-es évek gazdasági válsága és az ezt követő természeti katasztrófák sorozata.

A kiegyezés idején csupán három gyár működött Kolozsváron: a neoabszolutizmus korában létesült dohánygyár, a Sigmond-féle szeszgyár, valamint a Rajka Péter által alapított gépgyár. Galgóczy Károly és Békésy Károly korabeli közgazdászok szerint ezek nem is nevezhetők gyáraknak, a dohányüzemet pedig eleve nem sorolták ide, mivel az állami fenntartású vállalatként, és nem a kapitalista piaci elvek szerint működött.¹ Kőváry László szintén kiemelte, hogy ekkortájt Kolozsvár gyakorlatilag semmilyen jelentősebb gyáriparral nem rendelkezett.² Erdélyben a nagyobb tőkealapú gyárak szempontjából csupán Nagyszében tudott kiemelkedni. Brassónak egy ipari részvénytársasága volt, Marosvásárhelynek egy sem. A befizetett részvénytőkéjüket tekintve azonban mind a szebeni, mind a brassói vállalatok messze elmaradtak az aradi és a temesvári gyáraktól. Ez utóbbi két városban már az 1860-as évek végén, az 1870-es évek elején beindult a nagyipari fejlődés, a belső tőkefelhalmozás, valamint a külföldi befektetések révén az ország legfontosabb kereskedelmi és ipari központjává váltak.³

A kolozsvári gyárak fejlődését, vagy újak létesítését akadályozta az 1870-es években jelentkező gazdasági válság és az ezt követő természeti katasztrófák sorozata. 1873-ban kolerajárvány, 1876-ban tűzvész, 1879-ben pedig árvíz sújtotta a várost. Simon Elek polgármester a kiegyezés utáni éveket sovány

esztendőknek nevezte, ezzel utalva a város sanyarú helyzetére.⁴ Ezek mellett az 1873-as tőzsdekrach szintén nehezítette az iparfejlődést. A pénzüntézetek sokkal szigorúbb hitelezési feltételek mellett adtak kölcsönt, aminek következtében egyre kevesebb lehetőség adódott nagyobb tőkebevonásokra. Ebből kifolyólag a kolozsvári pénzüntézeteknél lévő négy-millió forintos forgalmi tőkének még a 10 százalékát sem tudták felhasználni a helyi vállalkozások.⁵ Csupán 1881-től javultak a hitelezési viszonyok. Az ekkor hozott ipartámogató törvény számos vállalat számára adókedvezményt és olcsó hitelt biztosított. Erdélyben ezt leginkább a brassói vállalatok használták ki,⁶ a kolozsváriak kevésbé éltek a lehetőséggel. Azt viszont lényeges kiemelni, hogy az állam csupán a befektetett tőke 20–30 százalékáig adott szubvenciót, tehát a tőkeszegény vállalatok (mint amilyenek a kolozsvári vállalatok voltak) csak kisebb támogatási összegekhez tudtak jutni. Mindazonáltal az sem volt mindegy, hogy az elnyert támogatásból milyen fejlesztéseket hajtottak végre. Akadtak ugyanis olyan kolozsvári vállalkozók, akik néha elég furcsa módját választották a szubvenció felhasználásának. Példának okáért ott van Kolozsvár egyik legnagyobb gépgyárának esete: a gyár tulajdonosa, Solymossy Olivér, miután felvette a 20 000 korona állami támogatást, fogta magát és kihajózott az Egyesült Államokba.⁷

A hőn áhított vasút megérkezése sem lendített sokat a gyáripar helyzetén,

A Renner bõrgyár az 1900-as évek elején

ugyanakkor két új gyár megalakulását vonta maga után. Ezek közül az egyik a piaci alapon szerveződõ gázgyár volt, a másik pedig az állami fenntartású MÁV mûhelye. Ez utóbbi a korszak alatt Kolozsvár egyik legfontosabb üzemévé tornázta fel magát. 1880-ban több mint 200 dolgozója volt, az 1890-es évek derekára a munkások száma már megközelítette az 500-at.⁸ A lakosság számára fontos kereseti lehetõséget nyújtott, ami a város gazdaságát élénkítette, viszont állami fenntartású üzemként piacra nem termelt, kivihetõ exportja nem volt.

...a kolozsvári gyáripar minden nehézsége ellenére a régió élmezõnyébe tartozott, de országos viszonylatban messze elmaradt a jelentõsebb gyáripari központoktól.

Az 1870-ben alakult gázgyár szolgáltatásorientált vállalként mûködött, termelése kizárólag Kolozsvár területére összpontosult. A gázgyár szinte az egész korszak alatt stabil alapokon mûködött, bevétele évrõl évre növekedett. Sikerének háttérében egy olyan szerződés állt, amelyben a gáztermelésre kizárólagos jogot szerzett. Stabilitását ilyformán a versenytársak kizárása révén biztosította, ami hosszútávon a minõség csökkenéséhez, a gázárak tisztességtelen emelkedéséhez, valamint az egész kolozsvári ipar fejlõdésének megakadásához vezetett. A mesterségesen fenntartott magas árak miatt a helyi ipar nem tudta a

gázt nagyobb mennyiségben felhasználni, de ennél is súlyosabb hátrányt jelentett, hogy a monopóliumot biztosító szerződés által a gázgyár vezetõi évtizedekig gátolták a villanyáram bevezetését, ami jelentõs kihatással volt az olcsó energiahiánytól szenvedõ ipar versenyképességére.⁹

Kolozsváron a MÁV üzemén túl más gépgyárak is alakultak (Senn, Simonffy, Solymossy és Junász¹⁰), azonban ezek közül egy sem tudott hosszútávon sikeres lenni. Fejlõdésüket állandó ingadozás jellemezte, mivel az nagyban függött az aktuális mezõgazdasági idénytõl.¹¹ A problémákat tetõzte, hogy a gépgyárak többsége nemigen tudott exportra termelni,¹² így amennyiben a környék piaca kiesett, a gyárak gyakran felszámolás alá kerültek.¹³ Természetesen ez nem jelentette azt, hogy egyáltalán nem adódott lehetõségük kisebb kivitelek lebonyolítására. Ezek azonban annyira bizonytalan alapokon álltak, hogy folyamatos exportról, tartós felvevõpiacról nem beszélhetünk. Mindemellett a kolozsvári gépgyárak a konkurenciával sem tudták felvenni a versenyt. Az osztrák nagyipari vállalatok azon túl, hogy olcsó termékeket állítottak elõ, géplerakatokat hoztak létre, ügynököket alkalmaztak, valamint termékeiket hitelre kínálták.¹⁴ A gépgyárak nehéz helyzete nem csak Kolozsváron, hanem országos szinten is érzékelhetõ volt, ugyanakkor a századfordulót követõen Magyarországon jelentõs mértékben megélénkült a gépgyártás, valamint a gépgyárak száma. Ezzel ellentétben a Kolozsváron mûködõ gépgyárak száma tovább csökkent, termelésük stagnált.¹⁵ A gépgyárak intenzívebb fejlõdését a tõkehiány és a befektetések elmaradása hátráltatta. Erdélyben a legnagyobb külföldi tõkeberuházások fõleg Brassóba koncentráltak.¹⁶

Kolozsváron a szeszipar sem tudott lényeges fejlõdést felmutatni. Míg a korszak elején ez egy viszonylag stabil iparágnak mutatkozott, a késõbbi évtizedek során jelentõsége nagymértékben csökkent. Az 1870-es években a Sigmund Testvérek szeszgyárán kívül hat szeszfõzéssel foglalkozó kisebb-nagyobb vállalat mûködött.¹⁷ Simon Elek polgármester ekkortájt a szeszipart a város egyik legfontosabb iparágának nevezte.¹⁸ Ám az 1880-as évektõl a helyzet megváltozott, és a kolozsvári szeszipar fejlõdése megakadt. A hol bõsleges, hol silány kukoricatermés kiszámíthatatlanná tette a szeszgyárak termelését, az évi 200 000 hektolitert felvásárló osztrák piacról kiszorultak, a román piac is beszûkült. Sõt, ez utóbbi a vámháború idején teljesen kiesett, ami nemcsak a piac elvesztése szempontjából volt súlyos, hanem a szeszgyártáshoz szükséges nyersanyag beszerzését illetõen is gondokat okozott. Gyengébb termõvekben ugyanis Romániából importálták a szükséges kukoricamennyiséget, viszont a két ország közötti kereskedelmi vita ezt teljesen ellehetetlenítette.¹⁹ Míg az 1890-es évek elején hét szeszipari vállalat üzemelt Kolozsváron, addig 1897-re ebbõl négy teljesen megszûnt, kettõ pedig mezõgazdasági szeszgyárrá alakult.²⁰ A nehézségek miatt Kolozsváron csak a Sigmund Testvérek gyára tudott fejlõdni, de a szeszgyár sikerességét nem piaci alapon, hanem különféle szabályellenes tevékenységek révén érték el. A kihágásokra 1898-ban derült fény,²¹ aminek következtében a vállalat csõdbe ment, a gyár pedig állami tulajdonba került. Mivel a szeszgyár évente 30–40 millió korona forgalmat bonyolított, és sok kolozsvári számára jelentett biztos megélhetési forrást, az állam nem állította le a gyár termelését.²² Az egykor (erdélyi viszonylatban) jelentõs szeszipar hanyatlása nemcsak Kolozsváron, hanem az egész kamarakerületben²³ jelentkezett. A korszak végére a kerületben csupán két ipari szeszgyár mûködött, az egyik Kolozsváron (a bebukott Sigmund Testvérek szeszgyárat Czell Frigyes brassói vállalkozó bérelte az államtól, késõbb pedig teljes egészében Hirsch Ödön tulajdonába került), a másik Gyulafehérváron.²⁴

Erdemes néhány mondat erejéig kitérni a város malomiparának helyzetére is. Korábban már említettem, hogy Erdély éghajlati viszonyai nem tették lehetõvé a nagyobb mennyiségû gabona termesztését. A megtermelt kis mennyiséget elsõsorban a helyi piac vásárolta fel, tehát külföldi piacra vihetõ feleslegrõl nem beszélhetünk, sõt

A dohánygyár az 1900-as évek elején

rosszabb termőévekben importra szorultak, ami általában a malomipari termékek drágulását vonta maga után. Az 1870-es évek derekán Simon Elek polgármester még azzal dicsekedett, hogy a városi műalmok gyorsan fejlődnek és folyamatosan szorítják ki az idegen termékeket a helyi piacról.²⁵ Ugyanakkor minden próbálkozás ellenére a kolozsvári malomipar nem tudott jelentős iparággá fejlődni. A város legnagyobb műalma a szeszgyártásban érdekelt Sigmond Testvérek tulajdonában volt (ez nem meglepő, hiszen akkortájt a szeszipar szoros kapcsolatban állt a malomiparral). A malomüzemet 1894-ben egy társaság felvásárolta, és megalapította a Kolozsvári Műmalom részvénytársaságot. A vállalat jelentős alaptőkével (500 000 korona)²⁶ kezdte működését, ám így sem tudott komolyabb tényezővé válni. Az iparág fejlődését több minden akadályozta. 1.) Az élénkülő verseny: miután a fővárosi malmok az amerikai verseny hatására kiszorultak az európai piacról, figyelmük a belső piacra terelődött, ezzel erős konkurenciát hozva létre. Az alföldi peremvidék városai szintén komoly versenytársat jelentettek. 2.) A környék gyenge termése, silány minősége. 3.) A dupla fuvaroztatás: mivel a környéken csak kevés búza termett, ezért a gabonát máshonnan kellett Kolozsvárra szállítani.²⁷ A városi malomipar nehéz helyzetét mutatja, hogy az 1894-ben alakult Kolozsvári Műmalom Rt. 1907-re végleg beszüntette működését.²⁸

*

Mindazonáltal, ha kizárólag Erdélyt nézzük, akkor a kolozsvári gyáripar minden nehézsége ellenére a régió élmezőnyébe tartozott. Országos viszonylatban azonban messze elmaradt a jelentősebb gyáripari központoktól.

Jegyzetek

- 1 Békésy Károly: *Kolozsvár közgazdasági múltja és jelene*. Kolozsvár, 1889. 56; Galgóczy Károly: *Kolozsvár város múltja, jelene és jövője*. Kolozsvár, 1872. 18.
- 2 Kőváry László: *Kolozsvár sz. kir. város lakosai és lakásai az 1869-70-ki népszámlálás szerint*. Kolozsvár. 1870. 35.
- 3 Egyed Ákos: *Falu, város, civilizáció*. Kolozsvár. 2002. 223–226.
- 4 Lásd: Simon Elek: *Visszatekinés Kolozsvár törvényhatóságának hat évi önkormányzati közigazgatására*. Kvár.1880. 18. Egyed Ákos: *A korszerűsödő Kolozsvár három évtizede (1867–1900)*. In: Németh Zsófia – Sasfi Csaba (szerk.): *Rendi társadalom - Polgári társadalom* 7. Kőfállal, sárpalánkkal. Debrecen, 1997. 92.
- 5 Simon Elek: *Évi jelentése Simon Elek polgármesternek Kolozsvár 1875-dik évről*. Kolozsvár. 1876. 45; Békésy Károly: *i. m.* 59.
- 6 Egyed Ákos: *Falu i. m.* 226.
- 7 Honi Ipar 1902/8. 2
- 8 *A Kolozsvári Kereskedelmi és Iparkamara jelentése kerülete közgazdasági viszonyairól az 1880. évben*. Kolozsvár, 1881. 110–111. (továbbiakban a következő rövidítést fogom használni: KKI, jelentés éve, oldalszám); KKI 1895–1896–1897. 196.
- 9 Bővebben erről: Fazakas László: *Ipar és infrastruktúra kapcsolata a dualizmus kori Kolozsváron*. Erdélyi Múzeum 2020/1. sz. 103.
- 10 Ez utóbbi kettő lényegében egy vállalat, csak a nevet Solymossyról Junászra

változtatták, miután a gyár Junász Lajos tulajdonába került.

11 A gyárak többsége mezőgazdasági gépek gyártására szakosodott, felvevőpiacukat pedig a környék lakossága képezte; ám egy gyenge idény után ezek vásárlóereje csökkent, ami a gyári termelés visszaeséséhez vezetett. A másik, hogy a gépipart nagyban meghatározta a szintén erős mezőgazdasági függőségben lévő szeszgyárak és műalmok működése, ugyanis ezek képezték a gépgyárak felvevőpiacának másik felét, viszont egy gyenge mezőgazdasági idény után a szeszgyárak és malmok jelentős bevételektől estek el, így hatva a gépgyárak működésére is. Lásd: Simon Elek: *Évi jelentése Simon Elek polgármesternek Kolozsvár 1875-dik évről*. Kolozsvár, 1876. 41; KKI 1899. 26; KKI 1900. 43; KKI 1904. 93–95; KKI 1880. 111; KKI 1881–1882. 152–153; KKI 1883–1884–1885. 220; KKI 1890. 104.

12 Kolozsvárról 1882-ben mindössze 1 métermázsányi gépet vagy gépalkatrészt exportáltak. Külföldről viszont 12 métermázsányi gép és gépalkatrész érkezett a városba. Lásd: KKI 1881–1882. 262.

13 KKI 1893. 167; KKI 1902. 81–82; KKI 1904. 93–95; KKI 1905. 121–122; *Magyarország*, 1901. ápr. 3; *Pesti Napló*, 1901. április 4.

14 KKI 1880. 111; KKI 1886–1887–1888–1889. 72–73; KKI 1890. 104; KKI 1891. 181–182; KKI 1892. 191; KKI 1894. 77–78; KKI 1895–1896–1897. 119. 122; KKI 1899. 26; KKI 1903. 83; KKI 1904. 93–95.

15 Berend Iván–Ránki György: *Magyarország gyáripara 1900–1914*. Budapest, 1955. 206–207. 212.

16 Nagy Róbert: *Külföldiek tőkebefektetései a dualizmus kori Erdélyben*. Korunk 2005/10.

(<https://epa.oszk.hu/00400/00458/00106/2005honap10cikki141.htm>)

17 KKI 1879. 149. Marosvásárhely ekkor még a kolozsvári kamaraterület alá tartozott.

18 Simon Elek: *Évi jelentése Simon Elek Kolozsvár polgármesterének az 1877-es évről*. Kolozsvár, 1878. 77–78.

19 KKI 1880. 131; KKI 1881–1882. 81. 175; KKI 1883–1884–1885. 252; KKI 1886–1887–1888–1889. 90–91; KKI 1890. 137.

20 KKI 1881–1882. 81. 175; KKI 1895–1896–1897. 225–227. 231.

21 *Pesti Napló*, 1898. aug. 3; *Budapesti Napló*, 1898. augusztus 3.

22 KKI 1900. 62–65. Később a Sigmond szeszgyárat Czell Frigyes szeszgyáros vette át és tette újra – ezúttal törvényes keretek között – nyereségesé.

23 Marosvásárhely ekkor már nem tartozott ide.

24 KKI 1908. 102; KKI 1910.

25 Simon Elek: *Évi jelentése Simon Elek polgármesternek Kolozsvár 1875-dik évről*. Kolozsvár, 1876. 41.

26 *Központi Értesítő*, 1894. július 29.

27 KKI 1881–1882. 170; KKI 1893. 189; KKI 1894. 85; KKI 1895–1896–1897. 223; KKI 1899. 34–35; KKI 1910. 106.

28 *Magyar Compass* 1907/2. Budapest, 1908. 270.

Sztrájk a kolozsvári dohánygyárban

A kolozsvári dohánygyár a neoabszolutista korszak első állami gyáralapításai közé tartozik Erdélyben. 1851-ben létesítették, abban a korban, amikor a forradalmi hadiesemények rongálása következtében az erdélyi üzemek beszüntették vagy csökkenteni kényszerültek tevékenységüket, illetve a megnövekedett adók és pénzhígulás nagyban gátolták az önálló tőkével rendelkezők iparfejlesztését. Mindehhez hozzájárult Bécsnek a dohányjövédékre kiszabott állami monopóliuma, amellyel hosszú időre kizárólagos császári, majd királyi bevételként kezelhette a burnót-, pipadohány-, szivar- és szivarkagyártás jövedelmét.

Előbb az Egyetem (Kogălniceanu) utcában, a katolikus szeminárium épületében működött a dohánygyár, az 1850-es évek végén viszont átköltözött a Kül-Magyar utca (Bulevardul 21 Decembrie 1989) 77. szám alá. A kezdetben 24 munkásnőt alkalmazó üzem a 1870-es években már több száz embert

foglalkoztatott Kolozsvár első és legnagyobb állami gyártelepén. A dualizmus korában kétszer álltak le gépei: az 1882-es és az 1897-es sztrájk alkalmával. A második mozgalom idején körülbelül 1000 elégedetlen munkásnő közel egy hétig nem állt munkába.

A Magyar Statisztikai Évkönyv 1897-ben a kolozsvári állami dohánygyár munkásállományára vonatkozóan 95 férfi (a műhelyekben) és 1012 női (a gyártósoron) munkást számol, összesen tehát 1107 személyt. A statisztika itt nem tesz különbséget a gyermek- és felnőtt korú munkásnők között, viszont 1901-ben az *Ellenzék* napilap „serdülőkorú lányok”-at említ, mint a legalacsonyabb bérért dolgozókat.

Gyakorlatilag előzmények nélkül, mégis hosszantartó elégedetlenségek múltjára visszatekintve szólnak az 1897. március 22., hétfői beszámoló az *Ellenzék* és a *Kolozsvár* napilapok hasábjain. Az elégedetlenség forrásaaként Hatházy Ferenc igazgató grombaságát, illetve „alantas közegeinek” durvaságát nevezi meg az *Ellenzék*: ez vezetett a sztrájk állapotához. Másodszorban szerepelnek szociális okok is, mint a munkaadó levonása most, „mikor a szegény munkás nép még a tél nyomorának hatása alatt áll”, illetve „ha valamelyik munkás beteg volt, a betegpénzt nem szolgáltatták ki neki”, de ekkor még nem tér ki részletesen ezekre.

A napilap érintőlegesen megemlíti egy esztendővel korábbi epizódot, amikor az egyik „elkeseredett” munkás revolveréből kétszer is rálőtt az igazgatóra, majd elmenekült, a Szamosba ugrott, a vízben szíven lőtte magát és meghalt. Az esettel kapcsolatban megoszlanak a vélemények: akkoriban azt beszélték, hogy az embert Hatházy igazgató „iszákosságáért megfedette”, később viszont a munkások határozottan azt állították, hogy „az igazgató kegyetlen

A kolozsvári dohánygyár dualizmus kori jelvénye egy szivardobozon

A kolozsvári dohánygyár egykori épülete

bánásmódja vitte az embert a merénylőre, s aztán a halálba.”

A Kolozsvár értesülései valamelyest kiegészítik a képet: az adóhivatal szombatán (március 20-án) kívánt sort keríteni a megnövelt kereseti adó levonására, amelyről értesülve az asszonyok beszüntették a munkát és az igazgatósági hivatal elé nyomultak méltatlankodva, ahol „szemrehányásokkal illeték Hatházy igazgatót, hogy miért fogadta el az új adómértéket?” Mivel nem kaptak kielégítő választ, hazamentek.

Hétfő reggel a munkások bevonultak a gyárba „de nem dolgoztak, csak azért mentek oda, mert tudni akarták, hogy sérelmük orvosolva lesz-e”. Miután meggyőződtek az ellenkezőjéről, távozni akartak. Ekkor az igazgató bezáratta az ajtókat, de a felháborodott munkásasszonyok bevonták mozgalmukba a műhelyben dolgozó férfikollégákat, akiknek sikerült az ajtókat kinyitni („némelyek szerint kitörték”). A gyárudvaron Zakariás Györgyné kijelentette „átkiáltva a többi feje felett, hogy jövő hétfőig nem állanak munkába, s akkor is csak úgy, ha visszaállítják a három év előtti, fejenként 3 frt. 24 kr. adót.” A rendőrség megérkezésekor a munkatermeket üresen találta, a dolgozó nép rég elszlott már.

A keddi lapszámokban elsődleges kirobbanó okként szerepel már a munkásokra kirótt, és az utóbbi három évben 3

forint 70 krajcárról 6 forint 12 krajcárra nőtt kereseti adó, másodlagosan pedig az igazgató „basáskodó” személye, aki „alázatos felfelé és gögös lefelé”. A betegpénz ismét terítékre került, amelynek összege heti 8 krajcár a nők, és 10 krajcár a férfiak esetében, amelyből azonban „csak akkor juttatnak 2 frt pár krajczárt a [munkás] családjának”, mikor az illető már elhunyt. Ezt követően a lapok ismertetik a „szánalmasan csekély” bérezést, amely „a nőknek hetenként 5–6 frt, a férfiaknak pedig naponként 70 kr. De igen sok van a nők között, akik hetenként csak 1 frt 80 kr-t, vagy 1 frt 20 kr-t kapnak.”

A sztrájk második napján a munkások elégedetlensége újabb szempontra is kiterjed. „Az orvosra is panaszuk van, aki nem csak gyári, de vasutas orvos is, és magán praxist is folytat”, érthető hát, hogy a több mint ezer munkás egészségügyi ellátására nemigen jut ideje. Reggel a Kül-Magyar utcának a dohánygyár felőli sarkát ellepte a mintegy ezer munkásnő, a rendőrség pedig mindhiába „rakta meg az utcát” lovas- és gyalogrendőrökkel, a sztrájkolók „nem adtak okot a rendőri beavatkozásra”. Megjelent Hatházy is, aki megígérte a kereseti adó 4 forint 75 krajcárra való csökkentését, a tömeg azonban nem hitt neki, és „abczugolásban tört ki”, az igazgató pedig visszavonult. Ekkor szólásra emelkedett Dézsi Róza munkásnő, aki „rövid

és mindenesetre szelíd bevezetés után” felolvasta (pontokba szedve), mit kíván a munkásnép: 1. Hatházy igazgatót távolítsák el vagy helyezték át; 2. részessüljenek tisztességes bánásmódban „és ne legyenek kitéve a hivatalos közegek önkényének”; 3. csökkentsék az adót; 4. „mindezek biztosítására a központból várnak valakit”, s ha a miniszter nem hajlandó kivizsgáltatni az ügyet, ők bizony munkába nem állnak. Ekkor Dézsi Róza a rendőrség bekísérte a városházára, de még aznap szabadrálbra helyezte.

Ugyanitt az *Ellenzék* közli Hatházy-nak és a dohánygyár tisztviselőinek nyílt levelét, amelyben az igazgatót ért vádak ellen tiltakoznak mindahányan, és meggyanúsítják a munkásokat, hogy tulajdonképpen az adó pusztá léte ellen sztrájkolnak, és nem annak felszabdalt levonását sérelmezik. A nyílt levélben végső soron pedig a szocialista tanokat és azok terjesztőit vádolják. A munkásnők szerda reggel a gyár elé tömörülve akadályozták a munkakezdet, délelőtt a Széchenyi téren és a város nagyobb utcáin 200–300 fős csoportokban Kosuth-indulót énekelve sétálgattak, rendezavarás nélkül, amelyért az *Ellenzék* munkatársa külön dicséretben részesítette őket. Délutánra a tömeg szétoszlott.

Aznap Budapestről Kolozsvárra érkezett Perleberg Arthur, a Dohányjövédéki

Központi Igazgatóság főnöke az ügy kivizsgálása érdekében. Ezt követően az újságíró „a pénzügyi igazgatóság egyik tekintélyes állású tisztviselőjétől” nyerve információt, fényt derített a sztrájk kitörésének mindezidáig háttérben maradt részleteire. Kiderült, hogy a „kolozsvári dohánygyár munkásai azelőtt megadóztatva nem voltak”, ugyanis „az adónyilvántartásokból egyszerűen kifelejtették őket”.

Nem tudni, hogy ez mennyi időre visszamenőleg jelentett kincstári károsodást, a cikkíró csupán azt említi, hogy „mikor Szedlácsek, a korábbi igazgató meghalt, véletlenül jutott eszébe a kolozsvári adóhivatal akkori főnökének, hogy itt egy adótárgy figyelmen kívül” maradt. Ekkor – Hatházy Ferenc kinevezésével egy időben, és a törvény értelmében – kiszabják az adót minden egyes munkásra, kereseti megkülönböztetés nélkül. A hivatalnok nem tudott arra a kérdésre válaszolni, miszerint Hatházy tett-e lépéseket „szóval vagy írásban arra nézve, hogy ez az adó összeg méltányosabb tételekben rovassék ki”. Mivel a törvényen sem az igazgató, sem a pénzügyi igazgatóság változtatni nem tudott, az egyetlen megoldást a törvény revíziójában és a kereseti küszöbök szerinti adókulcs újraszámításában látta.

Március 26-án viszont „illetékes helyről” az *Ellenzék* értesült a sztrájk megszűntéről. A fővárosból érkezett küldöttség lecsillapította a kedélyeket, és mindenki visszaállt dolgozni. Ez elsősorban annak volt köszönhető, hogy a központi igazgatóság szabadságoltatta Hatházyt, akinek 1891-es évi kinevezésétől kezdődően kényszerültek a munkások adófizetésre, aminek okára a fentiekben fény derült már.

Az újságíró a továbbiakban részletezte a gyári munkások adóösszegeinek természetét és nagyságát, a törvényekre hivatkozva. Ugyanitt közölte, hogy az adóügyi hatóságok a munkások családtagjai után kivetett adó esetében „az összeírás alkalmával a családtagokat hibásan írták össze, a 16 éven alul levőket is adóköteleseknek vették”. Így került megadóztatásra 874 munkás „mint családfő (összesen) 2110 frt 50 krral”, és törlésre „398 családtag összesen 398 frt” adóval. A jogtalanul kivetett állami adót „Hatházy igazgató átírata és személyes megkeresése folytán Stucheil Gyula m. kir. pénzügyigazgató (...) még a szerdai nap folyamán törölni rendelte”. Szó kerül a községi adó aránytalanságáról is, amelynek keretén belül a 10 forintnál kisebb adót

fizető munkások kivétel nélkül 1 forinttal lettek terhelve. A továbbiakban a cikk az adóreformok szükségességére és Hatházy korrekt levonási politikájára hívta fel a figyelmet, ugyanis – mint utólag megtudták – míg egy évvel korábban az igazgató „8 részletbe vonta le (az adót), idén 10 részletben akarta levonni”. A lap ezek után közölte, hogy a fővárosi küldöttség a rákövetkező héten visszatér és az ügyet aprólékosabban is kivizsgálja, illetve azon reményét juttatta kifejezésre, hogy az adófizetésben felmerült és utólagosan kifizetésre kötelezett hiányokat nem a munkásokkal, hanem a gyárral fogják törleszteni. „A munkások kívánságára az igazgatóság két női alkalmazottat állásától felfüggesztett. Ezek is munkások, de «átvevőnek», kiknek modora és bánásmódja ellen kifogásuk volt” – számolt be a *Kolozsvár* március 26-án.

„...a kolozsvári tisztos polgári osztály szegényebb családjainak női tagjai foglalták el a munkaszalokat”.

Egy nappal később az *Ellenzék* ismételten dicséretben részesítette a dohánygyári munkásokat a zavargásmentes, példaértékű magaviseletért, de újra kitért Hatházy és közegei igazságtalan magatartására. „A sztrájk egy részről bepillantást engedett a gyár sötét munkatermeibe, más részről megvilágította Kolozsvár város egy nevezetes csoportjának ezer családnak kereseti viszonyait és életét...”, majd a gyár és a munkások életét tekintette át az újságíró.

Eleinte kizárólag női munkaerőt alkalmaztak, mégpedig „a kolozsvári tisztos polgári osztály szegényebb családjainak női tagjai foglalták el a munkaszalokat”. Majd „változtak az idők, drágább lett az élet, s ezzel harmóniában nem emelkedett a munkabér [így hát] az intelligens és tisztesebb elemek egy része félrevonult a gyártól...”, s helyükre kis pénzért dolgozó „ledér és bűnös elemek” kerültek. Ennek több hátulütője is volt, egyik kivételesen kiemelten az volt, hogy „(...) az olcsó bérért dolgozó munkások sereg kevésbé tisztos és kevésbé dolgozik tisztán. Ez okozza azt, hogy a szivar gyártmányok igen sokszor tele vannak ronggyal, szőrrel, hajjal és egyéb undorító szeméttel. Sokszor ragályos betegségekben is szenved ez

a népség...”. Fontos lenne tehát – az újságíró véleménye szerint – emelni a fizetést, amely a munkások tisztos megélhetését biztosítja, ami tisztábbá tenné őket mind testi, mind pedig ruházati és magaviseleti szempontból.

Hétfőn, március 29-én az *Ellenzék* hírt adott arról, hogy Kolozsvárra érkezett Bálványi Gyula központi aligazgató, aki megkezdte a kihallgatásokat. Az újság ugyanakkor a gyárat kötelezte volna a kincstárba fizetendő elmaradt adók törlesztésére, egyben a bérek emelésére és a betegsegélyezés ügyének megoldására. Legközelebről az április 21-i lapszám közölt újabb fejleményeket, miszerint „a gyár betegsegítő egyesülete (...) orvosának Szentgyörgyi Jenő fiatal orvostudort választotta”, és „a felsőbb hatóság részéről ígéretet tettek a munkásoknak, hogy a munkabéreket a budapesti gyárak munkabéreihez megfelelő összegre felemelik, az igazságtalanul nagy adó alól pedig feloldják a munkás népet”. Utoljára 1897. május 5-én közölt a dohánygyári sztrájkjal kapcsolatos hírt az *Ellenzék*: Hatházy debreceni áthelyezéséről ír. Egy másik társadalmi csoport berkeiben viszont „Hatházy tiszteletére május 15-én (szombaton) a Központi Szálloda dísztermében búcsú-bankettet rendeznek jó barátai és tisztelői” – így a *Kolozsvár*.

A kolozsvári kereskedelmi és iparkamara jelentése az 1897-es esztendőről a sztrájkot kiobbantó okok között megemlítette az alacsony napibért és a „tapintatlanul alkalmazott” munkaadót. Ugyanitt örömmel tudatta, hogy a férfimunkások esetében napi 80 krajcárról 95-re, a női alkalmazottak számára 56-ról 75 krajcárra emelkedtek a bérek. A sztrájk következményeként „a gyár 1898. január 10-én népkonyhát nyitott, amelyben a munkások fejenként 10 krajcárért meleg reggelit és ebédet kapnak. Ezt az összeget a munkások keresetéből hetenként levonják” – áll a következő évi jelentésben. Ezt a szokást a gyár Hatházy után következő igazgatója, név szerint Kazai Rezső honosította meg, tudomása szerint az országban elsőként.

(A tanulmány megjelenéséhez anyagi támogatást a „Cercetare doctorală și postdoctorală de calitate, inovativă și relevantă pentru piața muncii” POCU/380/6/13/124146 program nyújtott, amely az Európai Szociális Alap (ESF) által társfinanszírozott és a Román Tanügyminisztérium által lebonyolított Humán Tőke 2014–2020 operatív projekt keretében valósul meg.)

Gál Edina

A kolozsvári kolera- járványok a sajtó tükrében

A kolerajárványok, terjedési módjuk révén, rávilágítottak a 19. századi polgárosodó társadalom higiéniatlan életmódjára és az egészségtelen városi környezetre. Terjedési módjának köszönhetően az alsóbb társadalmi rétegekben, ahol egészségtelen életkörülmények között éltek, gyakrabban fordult elő. Az 1831–32-es járvány idején teljesen ismeretlen betegség volt, és hosszú ideig nem is tudták terjedésének konkrét okait. Ilyen körülmények között helyet kaptak a különböző értelmezések, mint például az, hogy a járvány a szegények büntetése. Az utóbbi elmélet széles közönségnek örvendett, ugyanis még a népdalokban is olyan formában találkozunk a koleraival, mint amelyik a parasztokat betegíti meg.¹

A korabeli sajtó nagyon jól megragadta a kolerajárványok alakulását, a népreakcióját járványos időszakban, a közegészségügyi problémákat, a tévhitet, illetve közvetlen felhívásokat is intézett a lakossághoz, közvetítve a hatóságok határozatait. Más esetekben pedig éppen

az információ elhallgatása gondolkoztatta el az olvasót, mint az 1848–49-es kolerajárvány esetében. Az első nagy kolerajárvány Kolozsvárt 1831 decemberében sújtotta (509 megbetegedés, 92 halott).² A következő nagy járvány 1848 őszén (77 halott) és 1849 nyarán (241 halott), a szabadságharc párhuzamosan pusztított. Legveszedelmesebbnek 1873 nyarán mutatkozott (1081 megbetegedés, 537 halott). 1893-ban utoljára bukkan fel járványként Kolozsváron, de ekkor már jelentősen kevesebb áldozatot követelt (97 halott).

Az első két járványról nem tudósított a kolozsvári a sajtó. Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc idején a kolerajárvány háttérbe szorult a kolozsvári napilapokban. A sajtót a forradalom, a hadi jelentések és a buzdító írások dominálták. A városi tanács iratai szerint csak koporsókról és a szegények eltemetéséről hoztak rendeletet.³ Ellenben július 3-án a Belügyminisztérium a szifiliszesek kivizsgálása és kezelése iránt tett intézkedéseket, ami arra utal, hogy a katonák egészségügyi állapotát sürgetőbb problémának látták, mint a járványt.⁴ A járványt vélhetően tudatosan titkolták, hogy ne fokozza a pánikot és ne gátolja a hadseregek mozgását. Annak ellenére, hogy 1849-ben jelentős számú áldozatról beszélhetünk, a járvány helyzete a jelek szerint mégis eltörpült a forradalom és szabadságharc eseményei mellett.

Az 1873-as kolerajárvány

Az 1873-as kolerajárványnak már különös figyelmet szentelt a sajtó. A *Kolozsvári közlöny* naponta jelentette táblázat formájában a koleras betegek számának alakulását: újabb fertőzések, kigyógyultak, elhaltak, kezelés alatt állók. Emellett a *Magyar polgár* és a *Kelet* is naponta közölte a tanács és a kolera bizottság határozatait, ismeretterjesztő rovatokat, különös figyelmet fordítva

A kolera egykori ábrázolása. Forrás: *Gura satului* XIII. évf., 32. sz. 1873. augusztus 19.

a közegészségügyre. Nyílt felhívásokat intéztek a város tisztítása érdekében, és természetesen a reklámoknak is helyet szorítottak.

A kolerajárvány magyarországi felbukkanását követően (1872) miniszteri utasítások alapján a városnak fel kellett készülnie a járvány esetleges felbukkanására. Még 1872-ben létrehozták az ún. Kolera Bizottságot Kolozsváron (szakosztály a városi tanácson belül), és felkészültek egy esetleges járványra (nyilvántartást készítettek a fertőtlenítőszerkekről, megnevezték az egyes városrészekben állomásozó orvosokat). A tanács csak a járvány felbukkanását követően (1873. június 18.) hozott rendkívüli intézkedéseket ennek visszaszorítása érdekében.

A dologházban létrehoztak egy koleraosztályt az Országos Karolina Kórház felügyelete alatt, betöltöttek három alorvosi posztot, a lakosság rendelkezésére bocsátottak egy orvost és egy bérkocsit éjjel-nappal, és bárkinek adtak orvosságot hitelre.⁵ A hírlapokban panaszok jelentek meg, hogy nincs elég orvos, ugyanis a betegeknek sokszor órák hosszat kellett várniuk az orvosa, ami nem meglepő, ugyanis július 18-án egyetlen nap alatt 48 új fertőzést regisztráltak.⁶

Mindenki számára kötelezővé tették az árnyékszékek fertőtlenítését – a szegények számára ingyenesen biztosították a fertőtlenítőszerrel – a mulasztást pedig 5-25 forint pénzbírsággal büntették.⁷ A büntetettéket a hatásosabb eredmény érdekében név szerint felsorolták az újságban a megszégyenítés kedvéért. A *Keletből* tudjuk, hogy a rendőrség összesen 27 polgárnak szabott ki büntetések a tisztátalanság és a fertőtlenítés elmulasztása miatt.⁸ A kolerabizottság buzgalma viszont kissé abbamaradt, mert előfordult, hogy a halottak több mint egy napot is feküdtek lezártan koporsóban.⁹

A kolerajárvány alatt rendkívüli harangtörvényt hoztak. A gyakori elhalálozások következtében a harangok folyamatosan kondultak, táplálva a nép rémületét. Július 25-én az újságban kérelmezték a harangozások beszüntetését.¹⁰ Csak a járvány megszűnése után szeptemberben engedélyezték újra a halotti harangozást és a gyászzenét, illetve a táncvigadalmakat és az előadásokat.¹¹ Emellett az oktatást, a felvételiket, illetve a vásárokat is elhalasztották, mint például a mocsai augusztus 21-i országos vásárt.¹²

A járvány demográfiai következményei több éven keresztül is érezhetőek voltak. A legsürgetőbb problémát azonban a vagyontalan árvák és özvegyek helyzete jelentette. 1873. szeptember

végén a Belügyminisztérium rendeletet adott ki a kolerában elhunyt vagyontalan árvák és özvegyek összeírására, akik segélyre szorultak.¹³ Karácsony táján adományozásra buzdították a lakosságot az árvaházi növendékek érdekében, illetve sétahangversenyt és jótékonyági bált is szerveztek erre a célra.¹⁴

A város tisztaságáról, illetve tisztátalanságáról folyamatos felhívások jelentek meg a napilapokban. Mivel a városnak ekkor még nem volt csatornája és vízvezeték hálózata sem, a szennyvizek az utcák menti árkokban folytak, amelyet nem túl gyakran takarítottak. A legnagyobb gond azokkal volt, amelyeknek nem volt kellő esése és a piszkos víz helyben állt. Az ivóvíz az egyik fő terjesztője volt a járványnak, főleg, hogy a Szamos mentén a talajból beszivárgó folyóvíz fertőző lehetett és szinte lehetetlen volt megállapítani, hogy melyik kút fertőzött. Voltak, akik a Szamos vizét vagy ritkább esetekben a Malomárok vizét is használták. Továbbá az is gondot okozott, hogy az udvarokban a kutak túl közel álltak az árnyékszékekhez.¹⁵

A nép jobban bízott a ráolvasásokban és a babonákban, mint az orvosokban, sőt az utóbbiakat ellenségnek tekintették.

A bizottság tagjai és a napilapok jelentették a szeméthalmokat, a tisztátalan utcákat. Különösen szemetes volt a Malomárok (akkoriban Kis-Szamosnak nevezték) és a Cigánypatak. A Cigánypatakról a városháznak is nyújtottak be panaszt, miszerint a közvetlen közelében álló Párizs utcának már minden lakosa megbetegedett. A gyűjtő emésztőgödörre is felhívták a figyelmet, amelyek túl közel voltak a városhoz és fedetlenül álltak.¹⁶ Pozitív eredményeket is közöltek a köztisztaság és közegészség terén, mint például az árak – főleg gyümölcsök, hús és kenyér – minőségének ellenőrzése,¹⁷ a törvényszék melletti börtönhelyiség kitisztítása,¹⁸ illetve – kissé megkésve – a Cigányárok kitakarítása.¹⁹ A legsúlyosabb kihágás azonban el sem jutott a sajtóba és hosszú ideig a kolerabizottság tagjainak a figyelmét is elkerülte: a kórházi boncterem melléktermékeinek és a ragályos betegek fürdővizét az utcára, majd a Malomárokba vezették.²⁰ Ennek leállításáról csak augusztus 27-én döntött a városi tanács, mire a járvány már nagyjából lecsengett.

Tévhitiek és babonák az 1873-as kolerajárvány idején

A legváltozatosabb történetek mindig a vidékről érkeztek, ecsetelve a vidék elmaradottságát. A betegségekkel kapcsolatos babonásoknak mondhatni, hagyománya volt, ugyanis a pestisjárványok alkalmával kialakított hiedelmeket, szertartásokat átültették a kolerára. A nép jobban bízott a ráolvasásokban és babonákban, mint az orvosokban, sőt az utóbbiakat ellenségnek tekintették, akik el akarják őket pusztítani, ezért maguk próbálták „orvosolni” a helyzetet. A városi újságban a babonások megütődött hangvételével kerültek papírra, érzékeltetve a vidék tudatlanságát és hiszékenységét. A székelyföldi hiedelmek szerint a kutat úgy kell fertőtleníteni, hogy újhód pénteken napfelkelte előtt a kút szélére kell hinteni egy kis lopott szenteltvizet; egy székely asszony szerint pedig a pálinka volt a legjobb gyógyszer a kolerára.²¹

Az üzérkedés ekkor is működött, és a kereskedő szelleműek az alkalmat megragadva kihasználták a nép tudatlanságát: Bogdán István a boltjában kolera elleni védőinget árult, amelynek különösen vidéken volt nagy kérése – kérésre az áru kiszállítást is biztosította.²² Az újságban sok hasznos információ mellett ott sorakoztak a kolera elleni receptek, orvosságok, amelyeknek véletlenszerűen lehetett gyógyító hatásuk. A koleraing azonban különösen jó üzlet volt, ugyanis az ingnek, azaz a ruházatnak a néphiedelemben régi hagyománya volt. A megszemélyesített pestist (majd a kolerát) a falu szélén szimbolikusan megettették és új ruhába öltöztették (innen az ing), annak érdekében, hogy elkerülje azt. A rituális megvendégelésnek és öltöztetésnek különböző változatait jegyezték le a varrástól az „átadásig.”²³ Kozárváron (Cuzidoara) még ennél is kreatívabbak voltak. Nyerskenderből fontak három madárijesztőt, és a falu bejárataihoz állították, hogy ha jön a kolera, ijessze el. A nyakába egy harisnyát akasztottak, bele málékényeret és egy csupor főzeléket tettek, szintén a megvendégelés céljából.²⁴

A város és a vidék közötti szakadékot a nemzetiségi különbségek is mélyítették. Egy Bihar megyei román faluban, ahol nem volt orvos, és 80 beteg közül 26 már meghalt, hét szűz lánnyal fonattak egy pászmafonalat, és aki azon átugrott, nem kapta el a kolerát. Körösfeketetón (Negreni) pedig egy kútgödört ástak, és állva temettek bele egy koleraáldozatot a védelem

érdekében.²⁵ Lozsád községben (Jele-dinți, Hunyad megye) kiástak egy kole-rás holttestet, rongyokat mártogattak a testébe és azzal kenték be a betegek száját. A betegek természetesen mind meghaltak, és az illetőt bebörtönöz-ték.²⁶ Az újságcikk írója ugyanakkor nem rejtegette a román és a magyar közösségekkel kapcsolatos előítéleteit, ugyanis fontosnak tartotta kihangsúlyozni, hogy a faluban magyarok is laktak és református lelkész is volt. A kolera újabb alkalmat kínált a kiélezett etnikai konfliktusok megnyilvánulására, és ezek a történetek csak erősítették az etnikai sztereotípiákat a románok babonáságairól.

Az 1893-as kolerajárvány

Az 1893-as járvány már kevésbé volt virulens (128 haláleset a 33 000 fős városban), ám a pusztta megjelenése azt bizonyítja, hogy a közegészségügyi és a köztisztaság még nem volt kellőképpen rendezett, és az infrastrukturális beruházások is késlekedtek. A közegészségügy terén a legsürgetőbb gond a vezetékes ivóvízhálózat és a csatornázás volt. Az előbbi már nagyon közel állt a megvalósuláshoz, a terveket jóváhagy-ták, már voltak is vezetékes közkutak a városban, de a munkálatok rendkívül lassan haladtak. A csatornázás viszont szinte a régi volt.

Az 1893-as járványt felbukkanását a város korszerűsítésének eredményének tekintették, amely valóságos szégyen volt a város számára. Ekkor már a lakosság nagy része tisztában volt azzal, hogy a kolera járványos megjelenése a korszerűtlen infrastruktúra, az elmulasztott köztisztaság, a közegészségügyi törvények és végrehajtásuk hiányának eredménye. A cikkek hangvételén érzékelhető, hogy ez a járvány immár szégyent jelent a város számára, és nem egy kiszolgáltatottságból fakadó szerencsétlenségnek fogták fel.

A sajtó kezdetben igen tapintatosabb volt és savós béllob járványról beszélt, míg az egész ország a kolerától rettegett. Július végétől jelentkeztek az első „gyanús megbetegedések” Kolozsváron. Amikor már nem lehetett titkolni, újra naponta közölték a járvány alakulását, és rendkívüli intézkedéseket vezettek be. A betegeket rendszerint otthon kezelték, azonban vörös papírra nyomtatott figyelmeztetést tűztek arra a házra, ahol előfordult megbetegedés, amelyet kötelező volt bejelenteni. Emellett megtiltották a szamos vizének ivását, és a vendéglősöknek, kocsmárosoknak

megszabták, hogy kizárólag vezetékes vizet használjanak,²⁷ illetve az iskolakezdést országszerte elhalasztották október 1-re.²⁸

Hamarosan számos rovat jelent meg a vízvezetékek kiterjesztéséről, feljavításáról és újabb kutak felállításáról (a Trencsin téren, a Főtér északnyugati sarkán, Hídelvén, a Külmonostor utcában), amelyet teljes gőzerővel végeztek.²⁹ Ugyanakkor ismerte az egészséges táplálkozás fontosságát a kolera idején, az ideiglenes segélyező bizottság adományokból népkonyhát létesített, ahol főtt ételt szolgáltak a munkaképtelenek és a vagyontalanok számára. Már első nap 80 embernek adtak meleg ételt. Javaslatot tettek afelől, hogy a szegények számára is biztosítsanak olcsón hozzáférhető ételt.³⁰

A hiedelmek húsz év után is tovább éltek. A sajtó már nem számolt be olyan sok változatos babonáról, mint két évtizeddel korábban, ám többször hangsúlyozta a nép bizalmatlanságát a hatóságokkal és az orvosokkal szemben. Egy nőt Kolozsváron erőszakkal kellett a kórházba vigyének.³¹ A papokat felkérték, hogy tudassák a néppel, hogy az orvosok nem az ellenségeik. Az etnikai vonatkozások sem tűntek el. A szilágysági Farkasmező (Lupoia, Szilágy megye) faluban két zsidó szállt meg, akikről az a tévhit terjedt el, hogy koleraorvosok, mire néhány asszony tarisznyával az erdőbe menekült, hogy ne találják meg, a férfiak pedig kapával-kaszával elkergették őket a faluból.³² Apahidán pedig azért vertek meg egy zsidót a kocsmában, mert azt hitték, hogy koleraorvos-ságot árul.³³

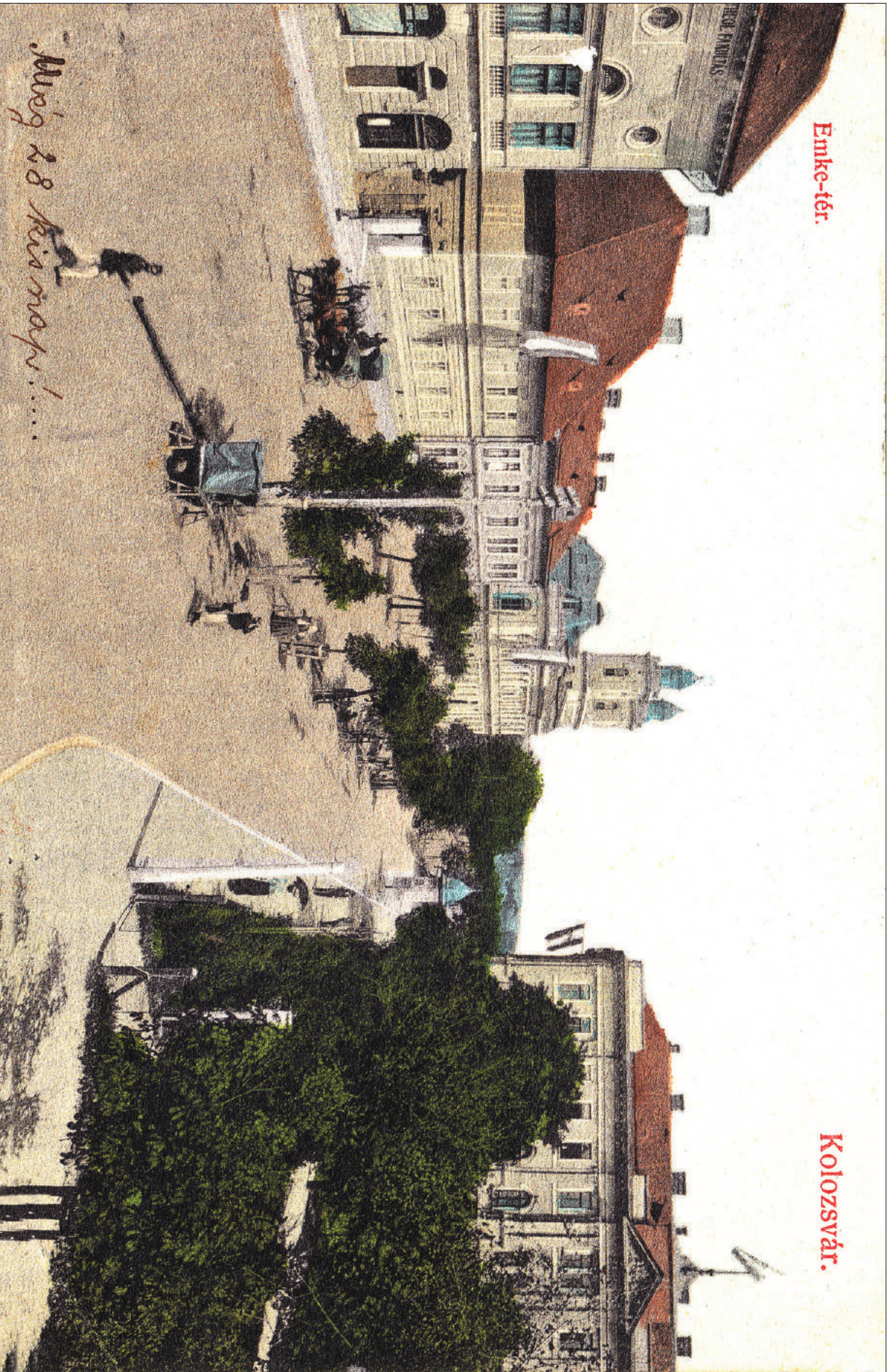
*

Összegzésként elmondható, hogy a sajtó már ekkor hatékonyan manipulálta a köznépet, ám ugyanakkor a legújabb intézkedésekről is tudósított. Vidékre azonban sokszor el sem jutott – vagy nem volt, aki elolvassa. A hiszékenyebbekre pedig ott várt a koleraing és a számos bájital. Az etnikai különbségek a kolera kapcsán is felszínre kerültek. A legbőségesebb sajtóanyag az 1873-as kolerajárványról maradt fenn, amikor azonban más politikai és hadi események kötötték le a nép figyelmét (1848–1849), a járvány háttérbe szorult. A városfejlődés és modernizáció tekintetében nem csak Kolozsváron, hanem világszerte fontos szerepe volt a kolerának. 1893-ban a kolera felbukkanását a kolozsváriak valóságos szégyenként fogták fel, felismerve mulasztásaiknak mértékét.

Jegyzetek

- 1 Falu végén a vasvilla/ mégis bejön a kolera/ nem urakra, nem papokra/ csak a szegény parasztokra. Spielmann József: *A hazai orvostudomány történetéből*. Editura Medicală, 1957, București. 8.
- 2 Pataki Dániel: *A cholera Kolozsvárt*. 1832. 13.
- 3 KMI. F 1 Kolozsvári polgármesteri hivatal [Kph.], 943/1849.; KMI. F 1 Kph., 1242/1849.
- 4 KMI. F 1 Kph., 836/1849.
- 5 *Magyar polgár*. VII. (1873. június 24.) 142. sz.
- 6 *Magyar polgár*. VII. (1873. július 19.) 164. sz., *Magyar polgár*. VII. (1873. augusztus 7.) 180.sz.
- 7 *Magyar polgár*. VII. (1873. június 25.) 143. sz.
- 8 *Kelet*. III. (1873. július 2.) 149. sz.; Uo. (1873. július 5.) 149. sz.; Uo. (1873. július 8.) 154. sz.; Uo. (1873. július 6.) 153. sz.
- 9 *Kelet*. III. (1873. augusztus 17.) 188. sz.
- 10 *Magyar polgár*. VII. (1873. július 25.) 169. sz.
- 11 *Kolozsvári közlöny*. XVIII. (1873. szeptember 13.) 209. sz.
- 12 *Magyar polgár*. VII. (1873. augusztus 13.) 185. sz.
- 13 *Magyar polgár*. VII. (1873. szeptember 24.) 218. sz.
- 14 *Magyar polgár*. VIII. (1874. január 4.) 3. sz., *Magyar polgár*. VII. (1873. december 18.) 289. sz.
- 15 *Kolozsvári közlöny*. XVIII. (1873. augusztus 5.) 178. sz.
- 16 *Kelet*. III. (1873. júl. 2.) 149.sz.; Uo. 1873. júl. 11. 157. sz.
- 17 *Magyar polgár*. VII. (1873. július 22.) 166. sz.; *Kelet*. III. (1873. július 18.) 163. sz.
- 18 *Kelet*. III. (1873. július 6.) 153. sz.
- 19 *Kelet*. III. (1873. augusztus 22.) 191. sz.
- 20 „A kórházi boncterem s ragályos betegek maradékainak épp úgy a kis Szamos vizébe, mint az utcára vezetése ellen intézett tanácsi tilalmat a közgyűlés [helyeselte]”; „addig a klastrom szük sikátorába az utcára voltak kibocsájtva”. Román Állami Levéltár Kolozs megyei Igazgatósága. F 1 Kolozsvár polgármesteri hivatala – Tanácsülési jegyzőkönyvek, 138/1873.
- 21 *Magyar polgár*. VII. (1873. szeptember 4.) 202. sz.
- 22 *Kolozsvári közlöny*. XVIII. (1873. augusztus 15.) 187. sz.
- 23 Chiș Florin Ioan: *Epidemiile și eradicarea lor în Nord-Vestul României*. Cluj-Napoca, 2012, Mega. 215–218.
- 24 *Kolozsvári közlöny*. XVIII. (1873. július 26.) 170. sz.
- 25 *Kolozsvári közlöny*. XVIII. (1873. július 23.) 167. sz.
- 26 *Magyar polgár*. VII. (1873. augusztus 28.) 196. sz.
- 27 *Kolozsvár*. VII. (1893. augusztus 18.) 187 sz.
- 28 *Kolozsvár*. VII. (1893. szeptember 1.) 199. sz.
- 29 *Kolozsvár*. VII. (1893. augusztus 5.) 177. sz.; Uo. 1893. augusztus 11. 182. sz.; Uo. 1893. augusztus 16. 185. sz.
- 30 *Kolozsvár*. VII. (1893. szeptember 1.) 199. sz.; Uo. 1893. szeptember 2. 200. sz.
- 31 *Kolozsvár*. VII. (1893. augusztus 9.) 180. sz.
- 32 *Kolozsvár*. VII. (1893. szeptember 4.) 201. sz.
- 33 *Kolozsvár*. VII. (1893. augusztus 16.) 185 sz.

Emke-tér.

Kolozsvár.

Műg 28 Keimay!.....